

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra žurnalistiky

Expresivita ve zpravodajství TV Nova a České televize

(Expressivity in TV Nova and Česká televize coverage)

Bakalářská diplomová práce

Jaroslav Krbec

Vedoucí práce: Mgr. Viktor Jílek, Ph.D.

Olomouc 2014

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a informačních zdrojů. Práce obsahuje 86 171 znaků.

V Olomouci dne

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval panu Mgr. Viktoru Jílkovi, Ph.D. za cenné rady, ochotu a čas, který mi jako vedoucí této práce věnoval. Dále děkuji svým blízkým za veškerou jejich podporu během mého studia.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá prostředky jazykové expresivity ve zpravodajství České televize a TV Nova. Prvním cílem práce je stanovení taxonomie expresivních jazykových prostředků v morfologické, lexikální a syntaktické rovině jazyka. Druhým cílem je identifikace expresivních jazykových prostředků ve zpravodajství České televize a TV Nova. Zjištěná data jsou následně využita ke komparaci využívání expresivních jazykových prostředků ve zpravodajství obou stanic.

Klíčová slova

expresivita, emocionalita, morfologie, lexikologie, syntax, zpravodajství, TV Nova, Česká televize

Abstract

This bachelor's thesis deals with units of language expressivity in Czech television and TV Nova coverage. The first aim of this thesis is creation of taxonomic system of language expressivity units on morphological, lexical and syntactic level. The second aim is to identify expressive language units in Czech television and TV Nova coverage. Then identified data are used to comparison of using expressive language units in both television coverages mentioned.

Keywords

expressivity, emotionality, morphology, lexicology, syntax, coverage, broadcasting, news, TV Nova, Czech television

Obsah

Úvod.....	9
1. Expresivita	11
1.1. Vymezení pojmu	11
1.2. Dělení expresivity.....	12
1.2.1. Expresivita inherentní, adherentní a kontextová	13
1.2.2. Dělení expresiv dle kvality příznaku	14
1.2.3. Dělení expresivity dle J.V. Bečky	14
1.3. Expresivní prostředky v jednotlivých jazykových rovinách	15
1.3.1. Expresivita v rovině morfologické	15
1.3.1.1. Expresivita hláskového skladu slova	16
1.3.1.2. Expresivita specifických koncovek	17
1.3.1.3. Expresivita daná příponami slova.....	17
1.3.1.3.1. Expresivita daná příponami u substantiv maskulin.....	18
1.3.1.3.2. Expresivita daná příponami u substantiv feminin.....	19
1.3.1.3.3. Expresivita daná příponami u substantiv neuter	20
1.3.1.4. Expresivita slov hybridních	20
1.3.1.5. Expresivita daná změnou neživotnosti v životnost.....	21
1.3.1.6. Expresivita vznikající významovou změnou slovtvorného typu	21
1.3.1.7. Expresivita působená reduplikací	22
1.3.1.8. Expresivita v oblasti kompozice slova.....	22
1.3.1.9. Expresivita substantivních deminutiv	23
1.3.1.10. Expresivita slovních druhů	24
1.3.2. Expresivita v rovině lexikální.....	24
1.3.2.1. Slova s (obvyklým) expresivním příznakem kladným.....	25
1.3.2.2. Slova s (obvyklým) expresivním příznakem záporným	26
1.3.2.3. Další potenciální prostředky expresivity v rovině lexikální	26

1.3.3. Expresivita v rovině syntaktické.....	29
1.3.3.1. Expresivita v rovině modální stavby výpovědi.....	30
1.3.3.2. Expresivita v rovině mluvnické stavby věty.....	31
1.3.3.3. Expresivita v rovině aktuálního větného členění.....	35
1.3.3.4. Další prostředky expresivity v rovině syntaktické.....	38
2. Zpravodajský exkurz	41
2.1. Publicistický vs. žurnalistický styl	42
2.2. Dílčí oblast zpravodajská	42
2.3. Faktory ovlivňující podobu žurnalistických sdělení.....	42
2.3.1. Objektivní komunikační faktory	42
2.3.1.1. Komunikáty mluvené.....	43
2.3.2. Subjektivní (individuální) faktory	44
2.4. Struktura zpravodajské relace.....	44
2.4.1. Události České televize.....	44
2.4.2. Televizní noviny TV Nova	45
3. Praktická část	46
3.1. Expresivita v rovině morfologické	46
3.1.1. Televizní noviny TV Nova	46
3.1.2. Události České televize.....	47
3.1.3. Závěr a komparace.....	47
3.2. Expresivita v rovině lexikální.....	48
3.2.1. Televizní noviny TV Nova	48
3.2.2. Události České televize.....	49
3.2.3. Závěr a komparace.....	49
3.3. Expresivita v rovině syntaktické.....	50
3.3.1. Televizní noviny TV Nova	50

3.3.2. Události České televize.....	51
3.3.3. Závěr a komparace.....	52
Závěr.....	54
Seznam použitých zkratk.....	56
Seznam použité literatury.....	57
Seznam tabulek.....	59

Úvod

V průběhu let se informace staly mimořádně cenným zbožím. Mediální organizace tak produkují obrovské množství obsahů, aby v konečném výsledku mohly obchodovat s předpokládanou pozorností publika. Snaha zajistit si tuto pozornost má nepochybně vliv na povahu mediálních produktů, které jsou publiku nabízeny.¹ Sledovat tak často můžeme posun od relevantních a objektivních forem sdělení blíže k formám zajímavým až bulvárním.² Tento trend lze sledovat i v oblasti zpravodajské, které lze v rámci mediální produkce přisoudit mimořádné postavení. Zpravodajství totiž šíří nejen informace a fakta, ale také hodnoty a normy dané společností.³

V rámci námi sledované zpravodajské oblasti lze pozorovat například různá pojetí faktického i jazykového zpracování produkovaných sdělení. Jedním z projevů rozdílného zpracování je užití expresivních jazykových prostředků.

Prvním cílem předkládané bakalářské práce je tedy vymezení expresivity a vytvoření taxonomie expresivních jazykových prostředků v morfologické, lexikální a syntaktické rovině na základě kompilace z odborné lingvistické literatury. Tam, kde to bude možné, uvedeme k popisovaným jevům příklady z analyzovaného materiálu.

Taxonomii následně aplikujeme jako analytický rámec pro naplnění druhého cíle v praktické části práce, kterým bude identifikace expresivních prostředků v hlavních zpravodajských relacích České televize a TV Nova. Sledovat tedy budeme čtrnáctidenní vzorek vysílání Událostí a Televizních novin, který nabídneme k nahlédnutí v příloženém DVD. Zaměříme se konkrétně na autorské výpovědi profesionálních žurnalistů ve studiu a v terénu. Mimo oblast našeho zájmu naopak zůstanou citace, vzájemné konverzace a oslovení moderátorů, redaktorů a hostů, doprovodné systémy, podkresy a fleše.

Kvantifikací následně dojdeme k absolutní četnosti využitých typů expresivních prostředků ve sledovaných jazykových rovinách. Dále určíme průměrnou četnost těchto expresivních jazykových prostředků na jeden zpravodajský příspěvek. Získaná data uvedeme pro přehlednost v tabulkách. Výsledky analýzy využijeme v rámci komparace výskytu expresiv u obou televizních stanic. Tuto komparaci pak realizujeme

¹Jiráček, Köpplová 2003, s.43.

²Bartošek 2002, s. 8.

³Trampota 2006, s. 19.

prostřednictvím dílčích závěrů v jednotlivých jazykových rovinách. Zjištěná data interpretujeme v kontextu teoretické části.

1. Expresivita

Než přejdeme k popisu expresivity v morfoložické, lexikální a syntaktické rovině jazyka, považujeme za nutné uvést alespoň několik definic, z nichž budeme při práci na toto téma vycházet. Vzhledem k tomu, že se přístupy k problematice jazykové expresivity značně liší, využíváme těch vymezení, která korespondují s naší snahou zachytit expresivní prostředky ve všech sledovaných jazykových rovinách.

1.1 Vymezení pojmu

Za průkopníka v oblasti zkoumání expresivity lze považovat Charlese Ballyho, který se mimo jiné věnoval „subjektivitě“ ve francouzštině. Jeho dílo se následně stalo základem dalších teoretických prací i analýz. Bally především jasně oddělil objektivní stránku jazykových výrazových prostředků od stránky expresivní⁴. V jeho pojetí lze pozorovat splývání pojmů expresivita a afektivita. Afektivita navíc v českém prostředí platí jako ekvivalent pojmu emocionalita⁵. Na tento fakt poukázal ve své syntetizující práci už Jaroslav Zima⁶, z děl novějších lze zmínit například stať Anny Mikulové⁷, ve které autorka poukazuje na totéž. V úryvku z Ballyho práce, kterou uvádí i Mikulová tak narazíme na pojem *l'affectivité* ve smyslu expresivity/afektivity, uvedeno je také spojení *le langage affectif, ou expressif*, tedy afektivní nebo expresivní jazyk. Na rozdíl od Ballyho přístupu, kdy dochází ke ztotožnění pojmů můžeme v dílech jiných lingvistů sledovat rozlišení expresivity a emocionality⁸. Expresivita je v tomto případě širším pojmem. Vše emocionální je tedy expresivní, vše expresivní však nemusí být emocionální. Vzhledem k této skutečnosti a také povaze předkládané práce tak rozlišení expresivity a emocionality dále nesledujeme. Oba pojmy dále využíváme jako synonyma.

Bally nahlíží na expresivní jazyk jako na výraz vnitřního stavu mluvčího, jenž je manifestován vnějšími projevy. Těmito projevy však nerozumíme jen gesta nebo mimiku, nýbrž také jevy na úrovních jazyka. Greplova definice nabízí poněkud přesnější a komplexnější pohled na jazykovou expresivitu a ve své podstatě se shoduje například s autory slovníku literární teorie⁹: „*Emocionální stránkou (složkou) výpovědi rozumíme jazykovými a*

⁴Zima 1961, s. 6.

⁵Krčmová a kol., s. 113-133.

⁶Zima 1961, s. 6.

⁷Krčmová a kol., s. 113-114.

⁸Viz. Mistrík 1985, s. 80-90.

⁹Vlašín a kol, 1984, s. 107.

zvukovými prostředky vyjádřený citový postoj mluvčího k sdělované skutečnosti.“¹⁰ Emocionální postoj mluvčího se dle Grepla odráží právě ve výběru a organizaci jazykových prostředků.¹¹ Podstatu jazykové expresivity potom vidí v aktualizaci normálního, neutrálního jazykového výrazu, jde tedy o jakousi odchylku od normy. Existence pocíťované distinkce mezi výrazem neutrálním a aktualizovaným (expresivním) je pak dle Grepla také jednou z možností jak expresiva identifikovat.

Zmíněna již byla distinkce, neboli odchylka od normy, která odlišuje výrazy expresivní od výrazů neutrálních. K popisu distinkce slov neutrálních a expresivních lze využít například práci Bečkovu¹², ve které autor uvádí, že výrazové prostředky mají dvojitý aspekt: nociónální a expresivní. Toto pojetí lze srovnat s Ballyho objektivní a expresivní stránkou jazykových prostředků nebo Zimovým základním věcným významem a významem expresivním¹³.

*„Nociónální prostředky vystihují naše poznání skutečnosti (smyslové a rozumové, přímé a zprostředkované). Výrazové prostředky expresivní jsou takové, které obsahují – namnoze vedle prvků nociónálních – sdělné prvky nenociónální“*¹⁴(srov. Jílkovy příznaky citové nebo volní¹⁵, Greplův postoj citový¹⁶).

1.2. Dělení expresivity

V této části popíšeme tři možné typy dělení expresiv. Nejprve popíšeme zřejmě nejfrekventovanější rozdělení na expresivitu inherentní, adherentní a kontextovou. Následně přejdeme k rozdělení expresiv dle citových příznaků a v závěru této části nabídneme originální pohled na rozdělení expresiv dle J. V. Bečky. Na tomto místě upozorňujeme na fakt, že přístupy k dělení na sebe nijak nenačuzují, často se také mohou určitým způsobem překrývat či doplňovat. Jejich zohlednění je však vhodné pro následnou identifikaci expresivních prostředků v praktické části práce.

¹⁰ Grepl 1967, s. 9-10.

¹¹ Tamtéž

¹² Bečka 1992, s. 18.

¹³ Zima 1961.

¹⁴ Tamtéž

¹⁵ Jílek 2005, s. 23.

¹⁶ Grepl 1967, s. 11.

1.2.1. Expresivita inherentní, adherentní a kontextová

Podle Zimy, Jílka¹⁷ a za využití Příruční mluvnice češtiny, dojdeme k rozlišení trojího typu expresivity. *Expresivita inherentní* spočívá ve vnitřním spojení s lexikální jednotkou. Expresivní charakter těchto jednotek lze rozpoznat i jazykovým povědomím a bez kontextu, je zde neoddělitelnou součástí jejich významu. Zima však užívá slova *neoddělitelnou* ve smyslu dobově relativním. Expresivní slova totiž mohou častým užíváním přijít o svůj expresivní charakter. Tento typ expresiv je obvykle nápadný například svou hláskovou (př. *maglajs, ňouma, cmrndat*), slovtvornou (př. *superblb, psisko, židlička*) nebo lexikálně sémantickou (př. *haf, vrčet, hrabivý*) realizací. Dílčí členění expresivity inherentní nabízí na základě kompilace z odborné lingvistické literatury možnost expresivní slovtvorné a tvaroslovné prostředky pojednat v rámci námi zvoleného dělení jako prostředky jazykové roviny morfologické, stejně tak sem zařadíme expresivitu hláskového skladu slova. Prostředky lexikálně sémantické pojednáváme v rovině lexikální.

Příklad z analyzovaného materiálu: *supertajfun* (ČT, 8.11. 2013, 10:15), *neskrblil* (TV Nova, 23.10. 2013, 18:35), *zlodějček* (ČT, 13.1. 2014, 44:35)

Většina slov naší slovní zásoby ovšem nemá ve svém základním významu, invariantu expresivní příznak. Jde o slova neutrální, která objektivně reflektují skutečnost. Mnohá z těchto slov však mohou nabýt expresivního potenciálu užitím v jiném než původním kontextu. Tímto způsobem dochází k významovému větvení slova, jež má pak vedle svého „původního“ výrazu věcného i další význam/y expresivní. Tento typ expresivity, kdy je základní, věcný význam slova měněn a která je zřetelně patrná teprve z určujícího kontextu, nazýváme *expresivitou adherentní* (př. *robota* ve smyslu náročné práce, *kráva* ve smyslu označení osoby). U inherentních i adherentních expresiv lze mluvit o expresivitě lexikalizované.

Příklad z analyzovaného materiálu: *tučná pokuta* (TV Nova. 13.1. 2014, 17:53)

Jinak je tomu v případě *expresivity kontextové*, která je naproti tomu výlučně záležitostí stylistickou. Slovo tak může nabývat expresivního potenciálu, aniž by se jeho význam změnil. Svým vrstevním určením se obvykle nápadně odlišuje od svého jazykového

¹⁷ Zima 1961, s. 10-11.; Jílek 2005, s. 23-26.

okolí. Dochází tak k interferenci dvou různých stylistických vrstev (př. slovní spojení *ministři zbrojnoši*, kde lze hovořit o záměrném užití historismu¹⁸).

Příklad z analyzovaného materiálu:,, ...přes výsostné území TOP 09. “ (ČT, 25.11. 2013, 9:55)

Charakteristiku expresivity adherentní a kontextové využíváme především v souvislosti s identifikací těch expresivních prostředků, které vycházejí z popisu potenciálně expresivních slov předkládaného Bečkou¹⁹ (viz. Další expresivní prostředky roviny lexikální níže).

1.2.2. Dělení expresivity dle kvality příznaku

Dalším kritériem k rozdělení expresivních jazykových prostředků je kvalita příznaku. Toto rozdělení lze sledovat například v práci Hausera²⁰ a Jílka²¹. „*Expresivní příznaky se pociťují buď jako kladné, nebo jako záporné. U některých slov není toto rozlišení vyhraněno a mluvíme jen o citovém slově bez další specifikace.*“²² Typy a příklady slov výše zmíněných kategorií pojednáváme v rámci jednotlivých jazykových rovin, především v rovině lexikální a morfologické (viz. níže).

Upozornit je třeba na fakt, že v kontextu může docházet ke změně kvality expresivního příznaku.²³ Primárně pejorativní tak mohou být například i slova deminutivní, např. *panáček, chytráček* aj.

1.2.3. Dělení expresivity dle J.V. Bečky

Bečka pro dělení expresiv nabízí také jinou možnou perspektivu. Rozlišuje *citovou expresivitu* pro prostředky, které vyjadřují cit nebo citový vztah ke sdělované skutečnosti či adresátovi. Dále *apelovou expresivitu*, jejímiž nositeli jsou prostředky, jimiž autor vyjadřuje svůj volní vztah ke skutečnosti přímo adresovaný vnímateli. *Výrazovou expresivnost* chápe jako neobvyklost, nápadnost v užití jazykového prostředku, za pomoci které autor vyjadřuje své osobní až osobité pojetí věci. Tyto jednotky odpovídají především Bečkovu rozdělení²⁴ využitému v taxonomii jazykové roviny lexikální níže (viz. Další expresivní prostředky roviny lexikální). *Zvukovou expresivitou* disponují slova, která jsou zvukově názorná

¹⁸ Jílek 2005, s. 26.

¹⁹ Bečka 1992, s. 119-130.

²⁰ Hauser 1980, s. 50-51.

²¹ Jílek 2005, s. 26-28.

²² Hauser 1980, s. 50.

²³ Jílek 2005, s. 28.

²⁴ Tamtéž

(onomatopoeia) a zvukově nápadná.²⁵ Jak však autor sám dodává, různé druhy expresivity se často sdružují. V této práci nevyužijeme tohoto Bečkova dělení přímo. Jelikož ale pojmáme široké spektrum jazykových prostředků expresivních nebo potenciálně či kontextově expresivních, považujeme za vhodné zmínit i toto dělení, neboť může v praktické části dopomoci k identifikaci expresiv, která následně zařadíme do námi zvoleného taxonomického systému.

1.3. Expresivní prostředky v jednotlivých jazykových rovinách

Vzhledem k tomu, že expresivita jako jazykový jev není problémem pouze lexikologickým²⁶ a jazykové prostředky s expresivním potenciálem se vyskytují ve všech jazykových rovinách, identifikujeme nyní expresivní prostředky v rovině morfologické, lexikální a syntaktické. Expresivní prostředky roviny zvukové dále nesledujeme. S ohledem na rozsah prací, které se tímto problémem zabývají, bychom nebyli schopni tyto jazykové prostředky zpracovat adekvátně v mezích bakalářské práce. Ke zkoumání jevů zvukové expresivity se v současnosti navíc běžně využívá specializovaných programů, takže pokusy o samostatné zaznamenávání zvukových průběhů vět považujeme k legitimní analýze za nevhodné. Zohlednění roviny zvukové tak ponecháváme stranou jako možnost budoucích, úžeji specializovaných prací na téma jazykové expresivity.

1.3.1. Expresivita v rovině morfologické

Z hlediska morfologického se setkáváme s expresivitou hláskového, slovtvorného nebo tvaroslovného původu. Ke stanovení taxonomie morfologických expresivních prostředků využíváme především syntetizující práce Zimovy, další autory zmiňujeme v textu níže. Za nutné považujeme poukázat na fakt, že v rámci expresivních jednotek roviny morfologické a lexikální dochází k určitým logickým překryvům, např. u augmentativa *psisko*, které obsahuje formant *-isko*. V případě roviny morfologické však hodnotíme jako expresivní či potenciálně expresivní pouze daný formant vycházející z níže předložené taxonomie. V rovině lexikální naopak hodnotíme jednotky jako celek. Dále je možné sledovat slova s formantem potenciálně expresivním, které však jako komplexní lexikální jednotky

²⁵Bečka 1992, s. 116-119.

²⁶Zima 1961, s. 5.

expresivní neoznačujeme, např. *stolička*. Při rozhodování o zařazení těchto jednotek využíváme SSČ.

1.3.1.1. Expresivita hláskového skladu slova

Podle Zimy²⁷ či Hausera²⁸ u mnohým slov rozeznáváme expresivitu již z jejich hláskového skladu, zejména z hláskové podoby jejich základu. Jako příklady dodávají oba autoři slova typu *fňukat*, *hňup*, *cmrndat* aj.

„Formálním indikátorem expresivity jsou v tomto případě jednak neobvyklosti dané hlásky nebo hláskové skupiny se zřetelem k hláskovému skladu slov neutrálního lexika (typ fňukat), jednak odlišnost modifikace zvukové podoby vzhledem ke slovu, které se může jevit jako základní (typ cejtít namísto cítít).“²⁹

Bečka uvádí, že jde obvykle o slova obsahující skupinu měkká souhláska + zadní samohláska (př. *čudit*, *ňouma*, *šťouchat*), dále uvádí slova se skupinou čm, šm, žlb, žbr, cht, ajd, ajz, nda (např. *šmejdit*, *trajdat*, *bžunda*). Upozorňuje, podobně jako Zima, na slova zvláštního slabičného skladu, např. *cimprcampr*, *halabala*, *techtle mechtle*. Tyto jednotky řadí ve svém pojetí k tzv. *expresivitě citové* (viz. výše). Z komplexního hlediska jde obvykle o slova zhrubělá či dysfemismy, která byla do své zvukové podoby upravena právě proto, aby vyjadřovala určitý druh citového stavu. Vyjadřují především činnosti, osoby, ale také části těla, které mají být označeny jako protivné, nemilé či nežádoucí. Některé tyto jednotky však vyznění zabarvují naopak familiárně, mohou tak vyjadřovat něco libého či příjemného.

Expresivita plynoucí z hláskových změn uvnitř slova je součástí procesu derivace a mnohdy s expresivní povahou přípony tvoří celkovou expresivitu výrazu. Zima tuto skutečnost demonstruje uvedením příkladů u substantiv typu *tlust'och* a *mład'och*, kdy samotná expresivita slov není dána pouze příponou *-och*, ale také střídáním *t-t'*, *d-d'* před zadní samohláskou *o* mezi slovem základním – *tlustý*, *mładý* – a odvozeným substantivem³⁰.

Příklad z analyzovaného materiálu: *šťourat* (TV Nova, 25.11. 2013, 29:13)

²⁷ Zima 1961, s. 12.

²⁸ Hauser 1980, s. 49.

²⁹ Zima 1961, s. 13.

³⁰ Zima 1961, s. 14.

1.3.1.2. Expresivita specifických koncovek

V případě koncovek hodnotíme jako expresivní ty, které jsou identifikovatelné díky své nápadnosti (obvykle dané neobvyklostí užití v určitém kontextu).

-ové – nepříznakové užití zmíněné koncovky lze pozorovat například v pojmenování příslušníků národů či kmenů, např. Švédové, Řekové, Sasové. Tato koncovka je obvykle spojena se jmény životnými. Haller však upozorňuje na její užití v tzv. slohu povzneseném, například ve spojení s afektivním nebo archaistickým rázem u jmen neživotných, např. *národové, dnové, hříchové* aj. Dále však zmiňuje také možnost využití se jmény životnými, kdy bývá koncovka spojena s afektivním nebo archaistickým rázem, např. *rádcové, strážcové, tvůrcové, voličové* aj.³¹ U obou výše zmíněných netypických užití koncovky -ové již lze mluvit o vyjádření expresivním.

-i (namísto -é)– užití této koncovky je dle Hallera spojeno s výrazy, které oplývají rázem familiárním, lidovým nebo hanlivým, např. *komunisti, kapitalisti, imperialisti, houslisti* aj. Autor však zároveň zdůrazňuje vzhledem k užití i možné subjektivní, odlišné vnímání úzu.³²

-ti ve tvarech infinitivních – v běžných projevech dnes pocíťována jako knižní. Svým využitím je nepříznaková v projevech slavnostního rázu. Vzhledem ke sledované oblasti zpravodajské ji hodnotíme jako expresivní.

1.3.1.3. Expresivita daná příponami slova

Tato skupina patří v rámci morfologie k vůbec nejpočetnější. Expresivita je v tomto případě dána příponami, které svou tvarovou a významovou nápadností označují výkyv od neutrálního základu zpravidla existujícího vedle slova expresivního (př. psisko vedle pes) nebo nahrazovaného ve vědomí mluvčího jiným slovem nebo slovním spojením s obdobným věcným významem. Expresivitu danou příponami zjišťujeme u šesti slovních druhů: substantiv, adjektiv, příslovcí, sloves, číslovky *všecek* a u některých zájmen³³.

B. Volková v tomto případě využívá termínu M. Dokulila a hovoří o tzv. lexémech s modifikačními sufixy. Upozorňuje na fakt, že tyto lexémy mohou být rozděleny na dvě

³¹Haller 1943.

³²Haller 1943.

³³Zima 1961, s. 15.

části: část, která může označit podnět pro emoci a část, tedy sufix, který vyjadřuje emotivní postoj.³⁴

Příklady slov níže uvedených v rámci podkapitol čerpáme z práce Zimovy, není-li uvedeno jinak. Tam, kde je to možné, dodáváme také příklady z analyzovaného materiálu.

1.3.1.3.1. Expresivita daná příponami u substantiv maskulin

U substantiv maskulin je jejich expresivita dána především některými příponami u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv. Zima poukazuje na Beličovo zjištění, že jak u jmen činitelských, tak u jmen nositelů vlastností vystupuje často rys negativního hodnocení. Tento znak tkví už v samém základu slova jako jeho vedlejší významový rys. Některé z přípon jmen nositelů pak podle něj nabývají výrazného znaku depreciativního. Ten se zobecněním přenáší i na jiná jména slovotvorného typu, u nichž se stává významem hlavním.

U substantiv maskulin je inherentní expresivita dána především těmito příponami:

-ák – u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv, např. *tvrdák, kruťák, všivák* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *drsňák* (TV Nova, 7.10. 2013, 9:45)

-áč – u jmen nositelů negativních vlastností, např. *hranáč, ostnáč, chundeláč, naháč* aj.

-ec – označuje nositele negativních vlastností, např. *zhýralec, tupec* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *naděnec*³⁵ (TV Nova, 7.10. 2013, 9:35); *zločinec* (ČT, 15.10. 2013, 14:59); *opilec* (TV Nova, 19.12. 2013, 9:07)

-ek – označuje jména nositelů vlastností odvozená od adjektiv dějových, jejichž základem jsou trpná přídělná na -n, např. *mazánek, otrhánek, uplakánek* aj. Ne vždy jsou slova zakončená touto příponou nezbytně expresivní (např. *žlutek, bílek, plůdek*). V nejasných případech při dělení v rovině lexikální využíváme opět SSČ.

Příklad z analyzovaného materiálu: *andílek* (TV Nova, 4.1. 2013, 16:55); *zlodějíček* (TV Nova, 12.1. 2014, 6:03)

³⁴ Volková 1992, s. 12-13.

³⁵ V tomto případě nemusí jít o nositele negativních vlastností.

-och (-ouch) – převážně u nečetných jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv, např. *tlust'och, mlad'och* aj. V případě některých slov ani zde nelze hovořit o expresivitě vznikající využitím těchto přípon (např. běloch).

-ouš – u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv, označují-li osoby, např. *slad'ouš, drahouš, skvělouš* aj.

-oušek – u jmen nositelů vlastností. Nejde vždy o vlastní deminutiva touto příponou utvořená od existujících základů (drahouš – drahoušek), nýbrž o slova analogicky tvořená podle pravých deminutiv příponou –oušek, např. *pěknoušek, slaboušek, plešat'oušek* aj.

-as – u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv a u jmen odvozených analogicky od základů jiných, zpravidla substantivních, např. *tvrd'as, prud'as, ťulpas, mamlas* aj.

-an (prodloužená varianta **-án**) – u celkem řídkých názvů nositelů vlastností odvozených od adjektiv, např. *suchan, tupan* aj. Dále také u augmentativ odvozených od substantivních základů, např. *nosan, zoban* aj. V neposlední řadě také u pejorativ, např. *socan, dacan* aj. V případě přípony prodloužené pozorujeme expresivitu u dalších názvů nositelů vlastností, např. *slepán, suchán, milán* aj.

-oun – u jmen nositelů vlastností odvozených od adjektiv, např. *čiloun, slepoun* aj. Dále také u činitelských jmen odvozených touto příponou od kmenů sloves nedokonavých a jiných pejorativ, např. *bifloun, chrchloun, šplhoun* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *mlsoun* (TV Nova, 3.12. 2013, 35:37),

-our – u denominativ označujících mužské vlastnosti, např. *dědour, hněvour, kaňour* aj.

-a (-ta, -ka, -da) – u názvů nositelů vlastností odvozených od adjektiv, u jmen činitelských a jiných substantiv z oblasti mluveného jazyka, např. *obejda, ňouma, bryndaaj*.

-out – v případě deverbativ a denominativ, např. *žrout, mlsout, mrzout* aj.

-era, -ěra, -ura, -ula – u maskulin lidového jazyka a spontánních mluvených projevů, např. *dědula, trumbera, troubera* aj.

1.3.1.3.2. Expresivita daná příponami u substantiv feminin

Jak Zima předesílá, lexikum češtiny nabízí mnohem méně případů inherentní expresivity dané příponami substantiv rodu ženského. Ve své práci uvádí tyto přípony:

-na – využívaná především k vytváření expresivních jmen činitelských označujících osoby ženské dle jejich příznačné činnosti, např. *šklebna, mračna, fňukna* aj.

-anda (s obměnami **-inda** a **-enda**) – vytváří obecná, slangová a argotická pojmenování činností, odvozená zpravidla od sloves, nejčastěji ve významu substantiva verbálního, např. *šeptanda, šuštanda, čumenda* aj. Druhou možností je také označení nositelek vlastností, např. *fešanda, pacifinda, treperenda* aj.

-izna – značně expresivní přípona, která slovu dodává pejorativní zabarvení, např. *babizna, sůvizna, šarapatizna* aj.

-ajzna – u pojmenování slangových a vulgárních, např. *štabajzna, tlamajzna, všivajzna* aj.

-ule – objevující se ojedinele v pejorativních a argotických vyjádřeních, např. *štěkule, trampule, ochechule* aj.

1.3.1.3.3. Expresivita daná příponami u substantiv neuter (kromě deminutiv)

J. Zima uvádí, že právě v případě přípon u substantiv neuter se setkáváme s nejmenším počtem expresivních slovotvorných typů. Ve srovnání s různorodostí expresivity maskulin, jejichž expresivita je obvykle augmentativní povahy, lze u neuter vysledovat především expresivitu spjatou s deminutivností³⁶. Zmíněna je přípona **-isko**, která může být pocíťována jako augmentativní, ale také jako deminutivní či meliorativní. Autor dodává, že v tomto případě je charakter expresivního příznaku často spjat s územním užitím³⁷. V tomto případě není expresivita dána pouze výrazností dané přípony, nýbrž i častou změnou rodu (např. *pes – psisko*).

1.3.1.3.4. Expresivita slov hybridních

Tato skupina vyniká mezi výrazy inherentně expresivními především svým vrstevním protikladem mezi slovním základem a příponou. K tomuto jevu dochází především spojováním cizí přípony spisovného jazyka s domácím základem. Zima dále uvádí, že hybridně tvořená expresiva mají tyto přípony:

-ista: *kopálista, srandista, kořalista* aj.

-ant: *pracant, vzteklant, hrubant* aj.

³⁶Zima 1961, s. 21.

³⁷Tamtéž

-átor: *synátor, vědátor* aj.

-ián: *hrubián, grobián, krobián* aj.

-ius: *milius* aj.

1.3.1.5. Expresivita daná změnou neživotnosti v životnost

J. Zima uvádí³⁸, že problematikou tohoto typu se v souvislosti se slovtvorným typem substantiv zakončených příponou **-ina** zabýval Vladimír Šmilauer. Ten ve svém článku³⁹ poukazuje na fakt, že substantiva zakončená příponou **-ina** fungují, namnoze vedle pojmenování deminutivních, také jako slova označující hmoty, hromadnost, místa aj. Vzhledem k zaměření naší práce se však budeme zabývat pouze slovy, která nesou silnější či slabší příznak expresivní. V. Šmilauer uvádí, že tento příznak je obvykle záporný. Tato slova totiž obvykle označují nelibost, nechut', odpor či výsledky destruktivní činnosti. Coby expresivní označení uvádí např.: *dřina, matlanina, slátanina* aj. Expresivního významu mohou vzhledem ke kontextu nabýt také původně neexpresivní označení. V případě těchto lze uvést z příkladů Šmilauera např.: *zkamenělina, opuchlina, uzenina* aj. V návaznosti na Šmilauera Zima dodává sufixy substantiv neuter **-dlo** a **-lo**, která označují zpravidla nástroj či prostředek. Slovo nabývá expresivní povahy přechodem do kategorie životnosti, např.: *třeštidlo, zlobidlo, vřeštidlo* aj.

1.3.1.6. Expresivita vznikající významovou změnou slovtvorného typu

Tento typ expresivních označení pokládá J. Zima za ojedinělý. Expresivita zde vzniká významovou změnou slovtvorného typu, použije-li se přípony významu zcela jednoznačného k vytvoření slova významu zcela odlišného. Expresiva této kategorie jsou často povahy vulgární, nést mohou znaky lidové či slangové pejorativnosti, např.: *sviňárna, chlebárna, blbárna* aj.⁴⁰

Příklad z analyzovaného materiálu: *děkovačka* (TV Nova, 4.1. 2014, 7:43)

³⁸ Cit. dílo, s. 22.

³⁹ Šmilauer 1938, s. 225-236.

⁴⁰ Cit. dílo, s. 23.

1.3.1.7. Expresivita působená reduplikací

Reduplikace je dle lingvistů typickým projevem expresivity, případně obecným prostředkem zesilovacím⁴¹, což odpovídá našemu chápání expresivity také. Autor zmiňuje reduplikaci v těchto případech:

- **v příponách adjektivních, deminutivních**, např.: *maličičký, malilinký, maloulinký* aj.
- **v příponách adjektivních, augmentativních**, např.: *dlouhanánský* aj.
- **v předponách pra- a pře-**, např.: *přepřevýborný, prapraobyčejný* aj.
- **v případě reduplikace slovního základu v rámci kompozice slova**, např.: *čiročirý, pouhopouhý, černočerný* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *jistojistě* (TV Nova, 3.12. 2013, 41:19)

1.3.1.8. Expresivita v oblasti kompozice slova

Do této kategorie zasahuje již reduplikace slovního základu (viz. výše). Vznikají zde rovněž slovní výrazy skupiny jmenných složenin předponových. Podle Zimy jde především o tyto přípony⁴²:

- **arci-**, která se skládá se substantivy nebo s adjektivy od nich odvozenými. Tyto složeniny zesilují význam základu. Mohou vyjadřovat hodnotu dřívějšího společenského řádu či čestné tituly, např.: *arcikníže* aj. Ve spojení zmíněné přípony s hanlivým základem však vzniká nápadné kontrastní zesílení negativního hodnocení, např.: *arciblázen, arciprase, arciliška* aj.
- **vele-**, kde opět expresivitu působí složeniny negativních emocionálních zabarvení základů, ale i kontrast s pozitivním významovým hodnocením předpony. Nalézt lze také jednotky odkazující k určitým hodnotám společenského řádu. Jako příklady autor uvádí tato pojmenování: *velectěný, velekněz, velebřichatý* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *veleúspěšný* (TV Nova, 3.12. 2013, 20:30)

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Cit. dílo, s. 24.

- **obr-**, kdy hovoříme vesměs o slovech pejorativních a vulgárních, např. *obršpicl, obrvůl, obrproletář* aj.
- **truc-**, jež je dle autora přítomna u nemnohých slov slangových, např.: *trucorganizace, trucpodnik, trucspolek* aj.
- **erc-**, u níž se setkáváme s významovým zabarvením depreciativním, především pak u nečetných složenin lidového a hovorového jazyka, např. *ercblázen, ercdareba, ercničema* aj.

Z hlediska slovotvorby Zima dále hovoří o kompozitech slovesných. Jejich expresivita tkví ve složení dvou prvků, které ve své významové přenesenosti budí dojem nápadnosti nového pojmenování, např.: *vtichvost, utřinos, pudivítr* aj.

1.3.1.9. Expresivita substantivních deminutiv

Oblast těchto výrazů je dle autora velmi mnohotvárná. Zima zde zdůrazňuje potřebu „řešit v ní určité případy jazykovým povědomím lexikografa“, dále ovšem poukazuje na „určité jazykové principy, které určují expresivitu mnohých substantivních deminutiv s jistotou poměrně značnou.“ Základním postupem je vycházení z analýzy vztahu mezi slovem základním a jeho deminutivem.⁴³

Mimo sledovaný rámec tedy v souladu se Zimovým chápáním ponecháváme deminutiva formální, u nichž je sémantický vztah ke slovům základním téměř nebo zcela přerušen. Autor zde udává příklady typu: *kružidlo – kružítko, nosidla – nosítka*. Dále nezohledňujeme tvarově zdobnělá maskulina s příponou –ec: *měšec, pražec, chlapec*, jež jako vlastní zdobněliny již nepociťujeme; feminina s příponou –ice, která mají proti slovu základnímu svůj specifický sémantický odstín (část – částice).⁴⁴

U ostatních deminutiv, u nichž je sémantický vztah k jejich slovu základnímu nadále živý, může být tento dle Zimy⁴⁵ v podstatě trojího typu:

1. **Kvantitativní**, který vyjadřuje menší míru vlastností nebo rozměru, např. *strom – stromek, pila – pilka* aj. Objevuje se jak mezi základním slovem a zdobnělinou, tak mezi zdobnělinami prvního a druhého stupně.

⁴³ Cit. dílo, s. 25.

⁴⁴ Zima 1961, s. 25.

⁴⁵ Cit. dílo, s. 25-26.

2. **Kvalitativní** (ve smyslu citového hodnocení), u prostředků typu *řečičky*, *služtičky*, kde nejde o zmenšení, nýbrž o změnu kvalitativní podmíněnou osobním vztahem mluvčího k dané skutečnosti. Grepl pro tuto oblast dodává jako další vyhovující příklady *pivečko*, *gulášek* aj.⁴⁶
3. **Kvantitativně kvalitativní** v případech, kdy se předchozí uvedené vztahy deminutiva k substantivu doplňují. Zima zde uvádí příklady z prózy, kde můžeme vzhledem ke kontextu pozorovat označení skutečností kvantitativně menších a zároveň i kvalitativně (především meliorativně) změněných (pár proutěných *křesílek*, vyrazily první *lístečky*).

Příklad z analyzovaného materiálu: *městečko* (TV Nova, 3.12. 2013, 27:45), *přáníčko* (TV Nova, 3.12. 2013, 30:27)

1.3.1.10. Expresivita slovních druhů

Citoslovce a slova od nich odvozená hodnotí Bečka⁴⁷ jako typické představitele slov expresivních. Mezi příklady uvádí citové interjekce neboli citoslovce emocionální *ach*, *juj*, *ouha*; *božínku*, *panečku*, citoslovce apelová *hej*, *halo*, *pst*; *hle*, *vid'*, citoslovce zvukomalebná *prásk*, *žbluňk*, *frr* aj. Na tyto slova lze nahlížet jako na expresiva inherentní.

Grepl⁴⁸ hovoří také o tzv. **vytýkacích částicích** (viz. také níže Expresivita v rovině syntaktické). Zmiňuje především částice *i* a *ani*. Dodává však, že funkci těchto částic mohou zastávat i slova obvykle řazená jako příslovce, např. *již*, *už*, *ještě*, *hned*, *teprve*, *právě* aj.

1.3.2. Expresivita v rovině lexikální

Repertoár jednotek lexikálních je ve srovnání s ostatními rovinami jazyka podstatně rozsáhlejší. Lexikální zásoba jazyka představuje subsystém, jehož jednotkami jsou slova, sousloví, frazeologismy a idiomy⁴⁹. V lexikální rovině jsou jednotky často diferencovány z hlediska kladného či záporného hodnotícího příznaku. Při tomto hodnocení je však často podstatné zohlednění kontextu, což může vést i k prepólování expresivity. Při dělení expresiv v rámci lexikální roviny vycházíme především z těchto materiálů: Příruční mluvnice češtiny,

⁴⁶ Grepl 1967, s. 18.

⁴⁷ Bečka 1992, s. 58.

⁴⁸ Grepl 1967, s. 98.

⁴⁹ Jílek 2005, s. 3.

Česká stylistika J.V. Bečky, Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty V. Jílka a Nauka o slovní zásobě P. Hausera. Tam, kde je to možné, doplňujeme příklady výše zmíněných autorů také příklady z analyzovaného materiálu.

1.3.2.1. Slova s (obvyklým) expresivním příznakem kladným

- **Deminutiva** (zdrobněliny) – jde o desubstantivní odvozeniny, jejichž formant je nositelem přídavného významového znaku menšího rozměru a/nebo pragmatického rysu hodnocení, častěji pozitivního než negativního, např. slova *městečko*, *knihovnička*, *dcerka*, *potůček* aj. Některá deminutiva však plní funkci specifikací, např. *ručička hodinek*. Přídavný význam menších rozměrů pak v tomto případě mohou lexikální jednotky postrádat, což platí také v případě významu pragmatického. O expresivním potenciálu u konkrétních nejasných případů rozhodujeme za využití Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost.

Příklad z analyzovaného materiálu: *stroměček* (TV Nova, 3.12. 2013, 9:07), *chlapeček* (TV Nova, 3.12. 2013, 31:28)

- **Familiární slova** – užívána jsou především v důvěrném styku blízkých osob, např. slova *čumáček*, *srdíčko*, *miláček* aj.
- **Hypokoristika** – domácké obměny vlastních nebo obecně příbuzenských jmen, např. *Janek*, *mamka*, *ségra*, *synátor* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *Lád'a* (TV Nova, 3.12. 2013, 7:42), *maminka* (TV Nova, 15.10. 2013 17:18)

- **Dětská slova** – užívána dětmi nebo dospělými v rozhovoru s dětmi, např. lexikální jednotky *papat*, *hačat*, *haf haf*, *paci paci pacičky* aj.
- **Eufemismy** (meliorativa) – zjemňující slova a víceslovná obrazná (frazologizovaná, tedy ustálená), popř. opisná pojmenování, která nahrazují primární pojmenování nějaké nepříjemné, společensky nevhodné skutečnosti a snaží se její nepříjemnost zastříit. Např.: *zesnout*, *odejít do věčných lovišť* namísto zemřít; *být v náladě*, *mít v hlavě* namísto být opilý; *bratrská pomoc* namísto okupace aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *dělat loužičku* (TV Nova, 4.1. 2014, 28:07); *hodit bobše* (TV Nova, 4.1. 2014, 29:20)

1.3.2.2. Slova s (obvyklým) expresivním příznakem záporným

- **Hanlivá slova** (pejorativa) – vyjadřují negativní, odmítavý či pohrdlivý vztah mluvčího, např. *herka* (dosluhující vůz, staré zvíře), *slaboch*, *špicl*, *šmelinář* aj. Řadíme sem také slova zveličelá (augmentativa), např. *psisko*, *kusanec*, *babizna* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *šmírák* (TV Nova, 13.1. 2014, 10:01)

- **Slova zhrubělá** – jsou využívána tam, kde je cílem vyjádřit a vzbudit odpor, pohoršení nad nějakou skutečností, např. *tlama*, *žrát*, *chlstat* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *bordel* (ČT, 15.10. 2013, 36:47)

- **Vulgární slova** – jedná se o prostředky hrubého, nespolečenského vyjadřování, např. *hajzl*, *prase*, *chcípnout* aj. Řadíme zde tzv. sprostá slova.
- **Dysfemismy** (protipól k eufemismům) – jsou slova a slovní spojení, která oproti neutrálním jednotkám záměrně zveličují, zdůrazňují nepříjemné, společensky nevhodné, nežádoucí skutečnosti. Dysfemismy jsou určitým typem vulgárního vyjadřování. Např.: *buzerant* namísto homosexuál; *chcípnout*, *zdechnout*, *žrát drn* namísto zemřít; *být mimo mísu* namísto být neinformovaný aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *havěť* (TV Nova, 25.11. 2013, 15:07)

1.3.2.3. Další potenciální prostředky expresivity v rovině lexikální

- **Archaismy** – jde o pojmenování ustupující jinému pojmenování novějšímu, které se stalo běžnějším. V závislosti na míře zastarání lze rozlišit jednotky zastarávající, které lze zaznamenat ve slovní zásobě starších generací, např. *arci*, *almara*, *truhlice* aj. Druhým typem jsou jednotky zastaralé, které již nejsou součástí slovní zásoby dnešních uživatelů jazyka, např. *bradýř*, *lučba*, *jazykozpyt* aj. Projevem archaizace je dle Bartoška⁵⁰ také výskyt infinitivu zakončeného na –ti, např. *tušiti*, *poslouchati*, *koupiti* aj. (viz. také expresivita specifických koncovek v rovině morfologické).

Příklad z analyzovaného materiálu: *kterak* (TV Nova, 8.11. 2013, 24:22)

⁵⁰ Bartošek 1997, s. 58.

- **Historismy** – označují věci, jevy a skutečnosti již zaniklé. Využívány jsou především s ohledem na dobový kontext v rámci textů odborných či uměleckých, např. *bukanýr*, *halapartna*, *zlatý* (měnová jednotka) aj.
- **Neologismy** – jde o relativně nová slova, obvykle vytvořená se zřetelem ke kontextu určité situace. Podstatným distinktivním rysem neologismů je pro nás především skutečnost, že tyto jednotky dosud pevně nezakotvily v povědomí všech uživatelů jazyka, popřípadě jsou jako nová či originální pocíťována. Jako příklady lze s přihlédnutím k dobovému charakteru jednotek uvést slova *siloun a silec* jako alternativy slova automobil. Z modernějších neologismů lze uvést například slovo *plazma* pro označení televizoru využívajícího určitou technologii⁵¹. V rámci žurnalistické praxe se setkáváme také s využíváním aktualizovaných frazeologismů, které svou podstatou odpovídají neologismům.

Příklad z analyzovaného materiálu: *stalking* (TV Nova, 11.12. 2013, 22:27); *spanking* (TV Nova, 12.1. 2014, 31:41)

- **Slova inkongruentně užitá** – tyto jednotky jsou autorem užitý v rozporu s kontextem, situací nebo vyjadřovanou skutečností.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Na pomoc jsme si přizvali odborníka pana Šaña, který je bezdomovec a bydlí přímo v útrokách barrandovského mostu.*“ (TV Nova, 16.11. 2013, 15:58)

- **Slova s omezenou oblastí užívání** – zde zařadíme slova lidová, slova nářeční, slang, odborná slova, hantýrku, expresivitu exotickou.

Příklad z analyzovaného materiálu: *škodná* (ČT, 3.12. 2013, 33:52), *varroa destructor* (TV Nova, 13.1. 2014, 22:58)

- **Expresivní determinanty** – v případě realizace s těmito prvky vzniká expresivní pojmenování složené, např. *ubohé zvíře*, *bled'ouneké děvče*, *pěkně útulno* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *krutý vládce* (TV Nova, 3.12. 2013, 13:49), *zpackaná kvalifikace* (TV Nova, 3.12. 2013, 21:53)

- **Slova označující city a citové stavy, Slova označující vnější projevy citových stavů**

⁵¹ V tomto případě hovoříme o neologismu sémantickém.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Největší strach má muž bez domova z blížící se zimy.*“ (TV Nova, 24.11. 2013, 38:15); „*S radostí, strachem i nadějí přijal svět zprávu o dohodě s Íránem ohledně jeho jaderného programu.*“ (ČT, 25.11. 2013, 15:07)

- **Pojmenování nepřímá** – autor využívá pro označení jevu skutečnosti slova, která mají jiný význam, či jinou skutečnost. Jev tak označuje oklikou. Zařadit sem lze např. pojmenování založená na metaforách či metonymiích, která v rámci komunikátů působí jako ozvláštňení. Expresivní potenciál nelze pozorovat u všech pojmenování nepřímých, např. u metonymického „...*hrad uvedl*...“. V nejasných případech zohledňujeme existenci neutrálních variant vyjádření, celkový ráz a kontext komunikátu.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Kancléřka by navíc musela hasit vzpouru sesterské strany CSU.*“ (ČT, 7.10. 2013, 16:03)

- **Pojmenování intenzifikační** – tyto prvky autoři využívají k pojmenování intenzity svého dojmu. Velice často jsou tak spojeny s expresivitou za využití rozličných jazykových prostředků. Bečka uvádí několik druhů možných intenzifikací, např. *štramfál chleba* (veliký krajíc), *nalopotili jsme se s tím* (dalo to hodně práce) aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: *fuška* (TV Nova, 3.12. 2013, 41:40); *silnice jeden led* (TV Nova, 4.1. 2013, 13:35); *po zuby ozbrojené policejní komando* (TV Nova, 7.10. 2013, 24:06)

- **Frazeologismy a idiomy** – ustálená slovní spojení charakteristická svou stálou lexikální a gramatickou stavbou. Byť se již zmíněná ustálenost jeví jako faktor vylučující expresivní potenciál, užití frazeologismů a idiomů je obvykle podmíněno subjektivním vztahem autora k situaci. Má také značný potenciál k ozvláštňení komunikátu, např. *křížem krážem*. Jako expresivní však nelze hodnotit všechny frazeologismy a idiomy. Stojíme-li před úkolem rozlišit, který z frazeologismů lze hodnotit jako expresivní, zohledňujeme možnost využití neutrálních pojmenování, kontext a celkový koncept příspěvku.

Příklad z analyzovaného materiálu: „...*skutečně sekal latinu*“ (TV Nova, 23.10. 2014, 15:21)

1.3.3. Expresivita v rovině syntaktické

Expresivitě v rovině syntaktické se věnoval především Miroslav Grepl, který částečně syntetizoval poznatky o expresivitě napříč jazykovými plány.⁵² Zachycení této problematiky lze registrovat také v práci J.V. Bečky.⁵³ Přístupy obou autorů jsou ale naprosto odlišné. Dle Grepla se Bečka soustředí pouze na expresivní prostředky nejnápadnější.⁵⁴ Expresivním syntaktickým konstrukcím se věnoval také slovenský lingvista J. Findra, jehož práce také částečně využíváme⁵⁵. Grepl dále upozorňuje, že zkoumání citově motivovaných aktualizací v oblasti syntaxe musí respektovat fakt, že výpověď je stavebně složitou a hierarchizovanou strukturou, ve které je nutno rozlišovat rovinu gramatickou (syntagmaticko predikační), modální a rovinu aktuálního členění.⁵⁶ „K výstavbě každé z těchto rovin slouží jiné prostředky, a ty se ještě navzájem kombinují. Vznikají tak ustálené kombinace mající povahu závazných schémat (vzorců, forem).“⁵⁷

V rámci našeho pojetí expresivity však v rovině syntaktické nelze zohlednit veškeré prostředky či komplexní roviny výstavby výpovědi, jak je uvádí Grepl⁵⁸, neboť ty často zasahují do jiných jazykových plánů. Vědomi si skutečnosti, že citový postoj je obvykle vyjádřen komplexně, ponecháváme v zájmu navržené analýzy stranou aktualizace v rovině výstavby konkrétního obsahu, která se týká expresivity na úrovni lexika (viz. výše). Při identifikaci expresivity v rovině syntaktické nezohledňujeme některé prvky roviny modální výstavby výpovědi, jako druhy koncové intonace. Svou pozornost věnujeme nejprve dělení vět citových, jimž se oba výše zmínění autoři věnovali. Dále se zaměřujeme na popis aktualizačních expresivních prostředků v rovině mluvnické stavby věty a v rovině aktuálního větného členění, jak je předkládá Grepl. Nakonec věnujeme pozornost dalším potenciálním formám aktualizací v rovině syntaktické, tedy některým figurám a tropům a také syntaktickým chybám.

⁵² Grepl 1967.

⁵³ Cit. dílo, s. 197-217.

⁵⁴ Grepl 1967, s. 28-29.

⁵⁵ Findra 2004.

⁵⁶ Cit. dílo, s. 24.

⁵⁷ Tamtéž

⁵⁸ Grepl 1967.

1.3.3.1. Expresivita v rovině modální stavby výpovědi

Bečka vyčleňuje tři typy prostředků, kterými se vyjadřuje citová stránka výpovědi. Jde o *zvláštní typ vět (věty citové), prostředky syntaktické a tvaroslovné a prostředky lexikální* (viz. Expresivita v rovině lexikální výše).

Věty citové jsou dle autora ty, které už svým typem vyjadřují vedle sdělení o skutečnosti i citový vztah autora. „*Jsou to především věty zvolací a pak věty přací. Citové zabarvení velmi často provází též věty výzvolné, tj. věty rozkazovací a tázací.*“⁵⁹ V rámci této kategorie Bečka nabízí členění dle typu vět:

- 1.) **Věty zvolací** vyjadřují sdělení s citovou expresivností. Bývají uvozeny zájmenem *to* v platnosti částice, např.: *To jsem se lekl! – To to bolí! – To byl zmatek!* Citový vztah, který tyto věty vyjadřují, může být velice rozmanitý. Naznačen je obvykle intonací a zabarvením hlasu. Souvisí s intencí mluvčího a účelem vyjádření překvapení, obdivu, rozmrzení, povzdechu či výhrůžky aj.⁶⁰
- 2.) **Věty přací** vyjadřují přání, tj. vůli, kterou ani autor, ani adresát nemohou sami splnit. Přání mívá různý citový odstín, např. obavy, lítosti. Např.: *Ať se vám výlet vydaří. – Kdyby tak bylo zítra hezky! – Kéž by mi bylo dvacet let.*⁶¹

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Tak ještě aby bylo, na co se dívat!*“ (TV Nova, 7.10. 2013, 26:34);

- 3.) **Věty tázací**, chceme-li jimi zjistit, co potřebujeme vědět, mají dle Bečky expresivitu apelovou (viz. výše). Mnohdy jsou však provázeny také expresí citovou ve smyslu vyjádření netrpělivosti, překvapení, rozmrzení apod. Tato exprese je vyznačena v mluvené řeči modulací hlasu, to už ovšem není předmětem našeho zájmu. „*Svou modalitou, v níž je nejistota, potřeba, touha něco zvědět, i svou neklidnou, přímo vemlouvavou intonací se věty tázací hodí k vyznačení vzrušeného citu.*“⁶²

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Bude mít Česká republika vládu do konce roku nebo ne?*“ (TV Nova, 3.12. 2013, 9:15)

⁵⁹ Bečka 1992, s. 199.

⁶⁰ Bečka 1992, s. 199-200.

⁶¹ Bečka 1992, s. 200.

⁶² Bečka 1992, s. 201.

- 4.) Věty rozkazovací mají expresivitu apelovou (viz. výše), mnohdy je však provází – stejně jako věty tázací – i citová exprese. Jak autor dodává, v mluvené řeči apelová exprese některých vět poklesá tak, že přestávají být sémanticky větami rozkazovacími. Stávají se pak citově expresivními doprovody jiných vět, nejednou až s platností výrazů citoslovečných. Podobně i některé výrazy vokativní.⁶³ Např.: *Ale jdi, tomu nevěřím. – Nepovídej, jak je to možné? – Kristě pane, ty jsi ještě tady?*

Grepl uvádí, že závislost tohoto členění vyplývá z užití specifických prostředků roviny modální výstavby výpovědi. Prvním a základním prostředkem je slovesný způsob (modus): indikativ, imperativ a kondicionál. Vedle tohoto se na jazykové výstavbě postojí mluvčího v některých typech výpovědí podílejí také tzv. obsahové částice (např. ve větách přacích) nebo slova mající jejich úkon (např. tázací zájmena nebo příslovce v doplňovacích otázkách).⁶⁴

1.3.3.2. Expresivita v rovině mluvnické stavby věty⁶⁵

V případě tohoto typu citově motivovaných aktualizací lze vyzorovat přesahy do rovin jiných, zvláště potom do roviny výstavby aktuálního větného členění. Grepl dále uvádí, že svou podstatou jde o odchylky od schémat, jimiž se v neutrálních výpovědích realizují syntaktické vztahy mezi větnými členy. Dle autora lze dále pozorovat fakt, že čím větší stupeň citového vzrušení je na straně mluvčího, tím méně je mluvčí s to dbát na formální stránku svého projevu. „...soustřeďuje se na samo pojmenování skutečnosti nebo okolnosti, která pro něho představuje emoční podnět, a mluvnická vázanost, vzájemné sepětí členů patřících k sobě se při tom najednou uvolňuje. Ba dochází někdy – v závislosti na intenzitě emoce – až k rozpadu systémového typu konstrukce, k relativní izolaci, osamostatnění jednotlivých komponentů, realizovanému jednak zvukově (...), jednak i formálně syntakticky“⁶⁶ Odchylky od schémat pojednává krátce také J. Findra, spojuje je především s užitím v projevu mluveném.⁶⁷ *“Ve spontánních ústních jazykových projevech, které bezprostředně plynou v prostoru a čase, hovořící nemá čas na důkladnější zpracování myšlenkového obsahu ani na preciznější syntaktickou stavbu výpovědi. Proto se zde vedle*

⁶³ Tamtéž

⁶⁴ Grepl 1967, s. 33-34.

⁶⁵ Grepl 1967, s. 52-60.

⁶⁶ Grepl 1967, s. 52.

⁶⁷ Findra 2004, s. 83.

základních, dobře vystavěných větných struktur vyskytují i syntaktické konstrukce, které se na jejich pozadí cítí jako výrazně expresivní.“⁶⁸

Grepl dále upozorňuje na dvojí povahu citových aktualizací v této rovině. Jedním z typů jsou prostředky ustálené (stabilizované), které jsou nadindividuální a svou povahou již v podstatě náleží do systému jazyka. Druhým typem jsou prostředky neustálené, které vznikají v průběhu realizace promluvy a obvykle bývají podmíněny ztrátou výpovědní perspektivy.⁶⁹

1.3.3.2.1. Citově motivované aktualizace (více či méně) ustáleného typu

- **Porušování shody v gramatickém rodě (tzv. citový rod)** Např.: *chlap mizerná, dědek plesnivá* aj. Tyto aktualizace jsou vždy spojeny s citově motivovanou slovoslednou inverzí. Zařadit sem lze také hodnotící vokativy. Např.: *Ty kluku ušatá!; Ty kluku proradná!* aj. Časté je také užívání rodu středního namísto náležitého užití rodu mužského či ženského. Takováto označení nabývají silně depreciativního charakteru. Např.: *Přišla v podnapilém stavu a hned se to na všechny začalo sápat!* aj.
- **Využívání tzv. citového genitivu** Např.: *Té škody za minule!; Těch řečí kolem!* aj.
- **Využívání kategorie osoby a čísla v rozporu s číslem a osobou skutečnou**
 - V mazlivých dialozích, kdy užíváme třetí osoby singuláru s neutrálním *to* místo náležité osoby druhé. Např.: *Ono už to popapalo?; Už se nám to vyspalo?*
 - Pro vyjádření ironie či posměchu, kdy užíváme plurálu první osoby místo osoby druhé. Např.: *Tak jsme skončili!; Rozumíme?; To známe!*
 - Tzv. onikání, neboli užití třetí osoby plurálu místo osoby druhé. Grepl uvádí využití především v hovorovém projevu starších generací, které bylo již v roce vydání jeho práce na ústupu. Např.: *Na to ještě nepřišli?; To by z nich neměli radost!* Onikání může být projevem ironie ale také úcty, zdvořilosti.
 - Projevem výrazného citově hodnotícího postoje mluvčího k adresátovi bývá užití třetí osoby singuláru místo přímého oslovení v druhé osobě.

⁶⁸ Tamtéž

⁶⁹ Grepl 1967, s. 52.

Situace působí dojmem jako by se mluvčí obracel k někomu třetímu. Přítomnost třetí osoby však není nutná. Záměrnost aktualizace potvrzují využitá důrazová zájmena *on, ona*. Např.: *Tak ona se snažila pomoci!; On se bude ještě ptát!* aj.

- Za účelem zevšeobecnění lze využít první osoby singuláru namísto osoby druhé. Např.: *Když jednou něco začnu!; Bud' chci a nebo ne!* aj.
- Užití neosobní formy místo formy osobní v případě, kdy je činitel zcela určitý a konkrétní, ale mluvčí jej nechce vyjádřit. Např.: *Takhle se se mnou mluvit nebude!; Tak se mi prokazuje úcta!* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Stále je ale rozhodně, co zlepšovat.*“ (ČT, 3.12. 2013, 21:14)

- **Využívání časových forem jako prostředku aktualizace**

- Užití prezentu místo neutrálního préterita. Např.: *A ještě jí naznačí opak!; A já blázen o ni tak bojuju!* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Sedá s ním do ministerského Audi a jede novinu sdělit současnému policejnímu prezidentovi Martinu Červíčkoví.*“ (TV NOVA, 3.12. 2013, 01:27)

- Užití formy budoucího času *budu, budeš...* + infinitiv místo času budoucího. Tyto formy jsou časté především v řečnických otázkách. Např.: *A co ty si na mě budeš rvát?; Budete si ze mě dělat blázna?* aj.

Využívání těchto časových forem nelze vždy a bez výjimek hodnotit jako expresivní. I z Greplova uvažování je patrné, že o jejich expresivním užití můžeme hovořit pouze s ohledem na povahu komunikační situace. Příklady, které uvádí jsou často povahy dialogické a možnost využití podobného typu promluv ve zpravodajské oblasti je velmi omezená. S ohledem na možnosti potenciálního působení na adresáta se ve sledované zpravodajské oblasti jeví jako expresivní spíše ty případy, kdy je s časovými formami pracováno například za účelem dramatizace či ozvláštnění (viz. příklad z analyzovaného materiálu výše). V rámci analýzy jsme tedy v případě několika relací přistoupili, kromě identifikace všech užitých forem prezentu, k identifikaci těchto časových forem v případech, kdy byly využity k potenciální dramatizaci či ozvláštnění. Lze tak alespoň částečně demonstrovat, do jaké míry se četnost různě motivovaných užití liší.

1.3.3.2.2. Citově motivované aktualizace nestabilizované

- **Nezáměrné citové opakování slov** -např.: *Kdyby...kdyby jen se mnou nejdřív promluvil!*; *Já... já... nic nepřiznám!* aj. V našem pojetí spojujeme s tzv. přerývanou výpovědí⁷⁰. V grafické podobě se vyznačuje potenciálem k realizaci prostřednictvím tří teček. V realizaci zvukové se lze setkat s tzv. hezitačními zvuky.

Příklad z analyzovaného materiálu:,, ...posílen provoz právě v těch...v ... v té době“ (TV Nova, 11.12. 2013, 9:15)

- **Využívání jmenných větných forem** -tento typ aktualizací je nejčastějším právě v projevech emocionálně vzrušených. Např.: *Všude chaos!*, *Hotové dopuštění!* aj.
 - Užití pojmenování transponovaného, které obsahuje nejen věcné označení osoby, předmětu nebo jevu, ale svou expresivní složkou zároveň tento jev hodnotí z hlediska mluvčího. Např.: *Já ho nepochopím! Taková ochechule!*; *Škoda o něm mluvit. Budižkničemu!* aj.
 - Užití vokativních vět s expresivním substantivem v základu. Tyto věty pojmenovávají adresáta a obracejí jeho pozornost k mluvčímu, případně k celé projevové situaci. Adresátovi zároveň přisuzují nějaký příznak. Např.: *Krávo!*; *Tupče!* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Úsměvy. Plno diváků.*“ (ČT, 3.12. 2013, 20:01); „*Sedm spisovatelů, čtyři režiséři, patnáct povídek. Půdorys nového seriálu České televize Škoda lásky.*“ (ČT, 3.12. 2013, 45:33);

- **Využívání jednoduchých, úsečných vět.** Tento typ kondenzovaného vyjádření je typický právě pro citově vzrušené projevy. Podstatným je zde členění do samostatných výpovědí. Např.: *Bacha!*; *Fiha, těsně!*; *Viděls?*; *Konečně!* aj.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Proč?*“ (TV Nova, 3.12. 2013, 9:23)

- **Roztržení souvětí.** Tímto způsobem může mluví zdůraznit každou část výpovědi zvlášť. Např.: *Že to říkáš zrovna ty! Ten, kterého se to netýká!*; *Jdu pryč! Prostředí tady mi nevyhovuje!* aj.

⁷⁰Findra 2004, s. 85.

Příklad z analyzovaného materiálu: „V pražském IKEMU lékaři loni provedli padesát transplantací srdce. Nejvíc od přelomu tisíciletí.“ (ČT 4.1. 2014, 31:34); „Takový den pětadvacetiletá Aurora z Oregonu ještě nezažila. A nejspíš už ani nezažije.“ (TV Nova, 7.10. 2013, 15:49)

Grepl dále poukazuje na existenci kombinací těchto aktualizačních forem. Vzhledem k potřebám identifikace a kvantifikace jednotlivých jevů tak počítáme s možným překrýváním užitých expresivních prostředků.

1.3.3.3. Expresivita v rovině aktuálního větného členění⁷¹

„Také v rovině aktuálního větného členění dochází při citovém zaujetí mluvčího k různým aktualizacím, při kterých se obměňuje a modifikuje základní (nepříznakový) způsob realizace významové výstavby v jednotlivých typech výpovědi.“⁷²

Funkce mnoha těchto aktualizací spočívá ve skutečnosti, že jde o prostředky umožňující mluvčímu zdůraznit některou část jádrové nebo základové složky promluvy, vyzvednout její důležitost či významovou závažnost vzhledem ke kontextu.⁷³

1.3.3.3.1. Tzv. subjektivní slovosled

Častým prostředkem „zvláštního důrazu“ je antepozice jádrové části výpovědi před východiskem. Grepl zdůrazňuje, že uplatnění slovosledné inverze jako aktualizačního výstavbového postupu je možné jen u takových typů výpovědi, u nichž je postupem nepříznakovým a citově neutrálním tzv. slovosled objektivní. Poukazuje opět také na fakt, že i při této formě aktualizace se uplatňují také prostředky zvukové.⁷⁴ Tyto však v našem pojetí jazykové roviny syntaktické nesledujeme. Autor dále uvádí, že výpovědi s anteponovaným jádrem bývají zpravidla zvolací. Např.: *Celý život jsem čekal na tuto příležitost!*

Příklad z analyzovaného materiálu: „Tato zima zdá se mi poněkud podivná.“ (TV Nova, 4.1. 2014, 24:35);

⁷¹ Grepl, s. 89-124.

⁷² Grepl 1967, s. 89.

⁷³ Tamtéž

⁷⁴ Grepl 1967, s. 91.

1.3.3.3.2. Zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky

Tyto typy vytýkavého důrazu nejsou dle Grepla obligátně svázány se stránkou emocionální. „*Jde tu naopak obvykle o záměrné intelektuální vytčení některé části jádrové nebo východiskové složky výpovědi, nejednou s cílem postavit ji s něčím do kontrastu. Citová složka může ovšem tyto typy důrazu doprovázet a vskutku tomu tak v konkrétních případech bývá.*“⁷⁵

Jako prostředků ke zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky se obvykle užívá přesunu větného nebo úsekového přízvuku (intonačního centra), vytýkacích částic a příslovcí nebo slovosledné inverze (viz níže). Vzhledem k našemu pojetí ponecháváme stranou přesun větného nebo úsekového přízvuku (intonačního centra).

Vytýkání částí výpovědi za využití vytýkacích částic je dle Grepla spojeno s expresivitou jen zřídka. Ve své práci mu tak věnuje pouze okrajovou pozornost.⁷⁶ Přesto uvádí některé příklady užití. Poukazuje na využívání částic *i* a *ani* a jejich typické obsazení ve větě kladné resp. záporné (*Takový nápis by viděl i slepý!*; *Tomuto člověku nevěřím ani slovo!*). Dodává také, že tyto částice mohou být užity ke zdůraznění syntagmatického spojení jako celku (*Naši studenti se zúčastnili i prací v terénu!*; *Tomuto člověku nevěřím ani jediné slovo*). Funkci vytýkacích částic mají i některá jiná slova řazená obvykle jako příslovce, zejména stávají-li u výrazu substantivní nebo adverbialní povahy: *již, už, dokonce, jedině* aj. Hojně využívány jsou vytýkací částice ke zdůraznění jádrových složek při subjektivním slovosledu.⁷⁷ Funkci vytýkacích částic mají mívají i některá jiná slova řazená obvykle jako příslovce, zejména stávají-li u výrazu substantivní nebo adverbialní povahy: *již, už, ještě, dokonce* aj.⁷⁸

Ke zdůraznění slova v jádrové nebo východiskové části výpovědi lze užít také slovosledné inverze. Tento prostředek vytýkání se nabízí zvláště tam, kde jde o spojení se stabilizovaným slovosledným schématem. Grepl upozorňuje především na případ atributivních syntagmat adjektivum + substantivum. Nepříznakovým postavením adjektiva je poloha před substantivem. Postpozicí adjektiva lze přívlastkové přídavné jméno vytknout, položit důraz na vlastnost samu, nikoli a jejího nositele (*Téměř všichni diskutující zaujali k problému stanovisko zásadní!*).

⁷⁵ Cit. dílo, s. 94.

⁷⁶ Cit. dílo, s. 96.

⁷⁷ Cit. dílo, s. 96-97.

⁷⁸ Cit. dílo, s. 96.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Spořivější se vrhli na brambory krmné.*“ (TV Nova, 7.10. 2013, 31:56); „*..., a to v kruhu rodinném.*“ (TV Nova, 11.12. 2013, 4:38)

1.3.3.3. Osamostatnění částí výpovědi

Tento typ aktualizací patří dle Grepla k nejvýraznějším v rovině výstavby aktuálního větňého členění. Rozlišujeme tři základní varianty podle povahy, funkce a z části i podle formálních prostředků:

- a.) Vytýkání východiska nebo jádra před výpověď;
- b.) Dodatkové připojování východiska k výpovědi;
- c.) Dodatkové zpřesňování jádrové části výpovědi.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Ti včera večer žádali šéfa ČSSD Bohuslava Sobotku o to, aby nemohli být v otázce restitucí přehlasováni, zatím marně.*“ (ČT, 3.12. 2013, 7:14)

Autor dále upozorňuje na fakt, že ne všechny případy vytýkání, dodatkového připojování nebo dodatkového zpřesňování jsou motivovány citově. „*Zvláště k dodatkovému připojování východiska a k dodatkovému zpřesňování jádra dochází v mluveném projevu často jen z nedostatku úplné výpovědní perspektivy u mluvčího: mluvčí cítí potřebu dodatečně pojmenovat východisko výpovědi (např. **o tom** jsem něco slyšel – **o těch kursech**; ... aj.) nebo dodatkově zpřesnit jádrovou složku pronesené výpovědi (např. **a pak** jsem zůstala doma, **až do večere** aj.).*“⁷⁹ Tyto případy vytýkání nebo dodatkového připojování částí výpovědi jsou podmíněné improvizovaností mluveného projevu. Jak lze vypořadovat v analyzovaném materiálu, jsou také často spojeny s rektifikací komunikátů. I když dle Grepla nelze souhlasit s názory, které ve všech případech osamostatnění částí výpovědi vidí záměr autora projevu a vytčení nebo dodatkové připojení chápou vždy jako prostředek expresivnosti, budeme během analýzy hodnotit jako expresivní i tyto prostředky, neboť mohou na příjemce expresivně působit. Kromě prostředků uvedených Greplem zde při analýze zařadíme také využití apozice.

1.3.3.4. Opakování částí výpovědi

Výrazným prostředkem emocionálního zaujetí mluvčího v rovině aktuálního členění je také opakování některé jádrové složky. Opakovaná složka jádra se při tom obvykle zároveň zdůrazňuje i vytýká. Např.: *Já tam nepůjdu a nepůjdu!; To jsi vymyslel sám? Úplně sám?*

⁷⁹ Grepl 1967, s. 98.

Příklad z analyzovaného materiálu: „Mezi Izraelem a Palestinci, mezi Řeckem a Tureckem, mezi Severním a Jižním Kyprem.“ (ČT, 3.12. 2013, 43:55); „Přece žrádlo a zase jenom žrádlo.“ (TV Nova, 7.10. 2013, 40:58); „Stejné místo, stejné násilí.“ (ČT, 21.1. 2014, 10:58)

1.3.3.4. Další prostředky expresivity v rovině syntaktické

Kromě výše uvedených prostředků expresivních aktualizací v rovině syntaktické se můžeme setkat ještě s dalšími typy, které plně neodpovídají výše uvedenému členění. Za expresivní syntaktické konstrukce pokládá Findra apoziopcezi, přerývanou výpověď, elipsu, vytyčený větný člen, osamostatněný větný člen, připojený větný člen a parentezi.

Apoziopceze spočívá v nedopovědění započaté věty z citových důvodů (nečekané štěstí, úlek, hněv apod.). Zpravidla neznejasňuje myšlenku, ta zámlkou ještě získává na výraznosti. Odmlčení ovšem může svědčit také o hledání přesvědčivějšího vyjádření.⁸⁰

Příklad z analyzovaného materiálu: „Kupodivu to ale není úplně nejhorší, i když...“ (TV Nova, 4.1. 2013, 24:46)

Přerývanou výpověď pojednáváme výše (viz. 1.3.3.2.2. Citově motivované aktualizace nestabilizované).

Elipsa je jevem, na jehož definici se autoři odborné lingvistické literatury příliš neshodují. Nejrůznější přístupy k chápání elipsy popisují například F. Daneš nebo M. Mikulová. Podle Daneše je elipsa vyhovujícím projevem tendencí k jazykové úspornosti, což autor dokládá příklady využití z běžných situací.⁸¹ Mikulová primárně poukazuje na množství možných vymezení tohoto pojmu.⁸² V našem chápání vyjdeme s jednoduchým vymezením, které spočívá v neobsazení jisté výpovědní složky. Takto definovanou elipsu nehodnotíme jako expresivní vzhledem k tomu, že v analyzovaném materiálu se setkáváme v naprosté většině případů pouze s užitím, které je dáno tendencí k ekonomizaci vyjádření.

Příklad z analyzovaného materiálu: „Vrtulník havaroval dnes kolem půl druhé (hodiny) odpolední...“ (TV Nova, 3.12. 2013, 14:57)

⁸⁰ Lotko 2009, s. 103.

⁸¹ Daneš 1973.

⁸² Mikulová 2011.

Vytyčený větný člen, Osamostatněný větný člen i připojený větný člen chápeme jako jednu z uvedených možností Osamostatnění částí výpovědi (viz. výše 1.3.3.3.3. Osamostatnění částí výpovědi).

Parenteze (vsuvka⁸³) je v podstatě doprovodnou poznámkou či „komentářem“, ve kterém je vysloveno věcné nebo citové hodnocení přerušeného kontextu.

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Kauza je složitá a jen doufejme, že její rozplétání nepotrvá, jak je v kraji zvykem, léta.*“ (TV Nova, 7.10. 2013, 14:05)

Prostředkem expresivity může být dle našeho chápání expresivity také **řečnická otázka**. Tu definuje Lotko jako formální, zdánlivou otázku, na kterou se nežádá odpověď. Po stránce obsahové je řečnická otázka expresivně zabarvenou větou oznamovací. Podstatným znakem této řečnické figury je také její silný kontaktní ráz.⁸⁴

Příklad z analyzovaného materiálu: „*Proč ne?*“ (TV Nova, 12.1. 2014, 26:04)

Findra dále uvádí také nesystémové expresivní syntaktické konstrukce. Tyto konstrukce pokládá za stylistické a syntaktické chyby. Do této kategorie řadí anakolut, kontaminaci a zeugmu.⁸⁵

Anakolut neboli vybočení z vazby. Vzniká v důsledku nenáležité syntakticko-sémantické perspektivy výpovědi, tedy uplatnění vzájemně nevyhovujících větných schémat.

Kontaminace neboli křížení vazeb. Vzniká nenáležitým překrytím vazeb dvou významově blízkých slov.

Zeugma je násilnou formou eliptického vyjádření. Jejím strukturním základem je nenáležitě utvořená koordinace, kdy expedient zanedbá požadavek na vytvoření dvojité vazby.

Bartošek se ve své práci⁸⁶ zmiňuje také o **neurčitém vyjádření syntaktické závislosti vedlejší věty**, což může vést ke dvojznačnosti sdělení. V našem pojetí lze i toto chápat jako potenciální prostředek expresivity (např. nejen v případě využití za účelem produkce

⁸³ Ve slovenštině „vločka“ – pozn. uvedena vzhledem k využití práce Findrovoy.

⁸⁴ Lotko 2009, s. 104.

⁸⁵ Findra 2004, s. 88.

⁸⁶ Bartošek 1997, s. 56.

humorného sdělení). Na základě analýzy vzorku však lze konstatovat, že jde obvykle pouze o stylistické chyby, které dále nesledujeme.

Příklad z analyzovaného materiálu: „... reportáž pro vás připravila kolegyně Kateřina Pichalová, tak se teď na ni podívejte.“ (TV Nova, 3.12. 2013, 15:20); „Odtokové kanály totiž ucply nánosy bahna a smetí...“ (TV Nova, 12.1. 2014, 17:12)

2. Zpravodajský exkurz

Vzhledem k tomu, že jedním z cílů této práce je identifikace prostředků jazykové expresivity ve zpravodajství TV Nova a České televize, považujeme za nutné vymezit alespoň základní terminologii vztahující se ke zpravodajství jako dílčímu typu publicistického stylu. Dále nabídneme pohled na různé formativní faktory, které se podílejí na výsledné podobě (především mluvených) komunikátů, stručně poté popíšeme struktury obou zpravodajských relací.

2.1. Publicistický vs. žurnalistický styl

„Publicistický styl zahrnuje veškerá sdělení produkovaná širokou množinou původců – novináři, státními orgány, politiky, stranami, sdruženími, výrobními podniky, občany aj., která jsou určena veřejnosti, širokému (heterogennímu, disperznímu), popřípadě určitým způsobem na základě zájmů, názorů atd. vymezenému publiku.“⁸⁷ Jak z charakterů původců vyplývá, je úkolem publicistického stylu nejen informovat, ale také motivovat, získávat, vzdělávat, bavit, případně esteticky naplňovat. V rámci stylu publicistického nehovoříme (na rozdíl od stylu žurnalistického) vždy o komunikátech primárně žurnalistických.⁸⁸ Styl publicistický lze dále dle pragmatického faktoru rozdělit na dílčí stylovou oblast zpravodajskou, dílčí oblast publicistickou v užším slova smyslu a dílčí oblast beletrizující (syžetovou⁸⁹).

V případě pojmu žurnalistický styl je třeba konstatovat, že se jedná o hyponymum k pojmu styl publicistický. Rozdílnost je zde dána ohledem na původce sdělení a užitý kanál. V tomto případě jde tedy pouze o sdělení produkovaná žurnalisty či publicisty, zveřejněná prostřednictvím masových sdělovacích prostředků.⁹⁰ V souladu s Jílkem vnímá žurnalistiku (žurnalistický styl) také Čechová a kol., coby nadřazený pojem vzhledem ke zpravodajství a publicistice.⁹¹ Termín publicistika je dle Jílka vhodné rezervovat pouze coby „*neterminologické označení dílčí stylové oblasti publicistické, která je vymežitelná na základě konkretizace komunikační funkce* (viz odstavec výše).“⁹²

⁸⁷ Jílek 2009, s. 52.

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ Jílek 2009, s. 55.

⁹⁰ Tamtéž

⁹¹ Čechová a kol. 2008, s. 248.

⁹² Cit. dílo, s. 52.

2.2. Dílčí oblast zpravodajská

Podle Bartoška zpravodajství bylo, je a bude základem žurnalistiky.⁹³ Dominantní funkcí této oblasti je jednoznačně funkce informativní. Z toho vyplývá, že cílem zpravodajství je především podání věcných informací, týkající se nových či aktuálních jevů, o nichž si příjemci přejí být či by měli být informováni, popřípadě o tom, co by je mohlo zajímat.⁹⁴ Mezi původci a příjemci informací by tímto způsobem mělo dojít k tzv. vyrovnání informačních obsahů vědomí.

Mezi základními atributy zpravodajství jsou zmiňovány především maximální objektivita, dokumentárnost či vyloučení jakýchkoliv formativních prvků a subjektivity.⁹⁵ Tyto atributy by se měly odrazit také ve způsobu práce s konkrétními informacemi. Jako projev těchto formativních požadavků je na úrovni jazyka uváděna především nocialita, tedy užití pojmenování odpovídající skutečnosti, bez příznaku hodnocení. Lze také pozorovat ustálenost ve zpracování informací neboli modelovost. Ta je projevem opakovaného zpracovávání podobného typu informací a také požadavku na aktuálnost.⁹⁶ Podstatnou je ve vztahu ke kontextu času také sekvenčnost, která spočívá v kontinuálním sledování událostí v čase.

Trampota ovšem dodává, že zpravodajství nemá pouze funkci informační. Je zároveň opakující se reprezentací toho, co a kdo je ve společnosti důležitý, co je z hlediska sociálního systému normativně správné a co je porušením společenských norem.⁹⁷

2.3. Faktory ovlivňující podobu žurnalistických sdělení

2.3.1. Objektivní komunikační faktory

Bartošek mezi objektivní komunikační faktory řadí funkci, prostředí (soukromé – veřejné), jazykovou formu (mluvenou – psanou), vztah k tématu (vážný, humorný, ironický, oslavný), přítomnost adresáta (monolog – dialog), typ sdělení (spontánní – připravené) a

⁹³ Bartošek 1997, s. 51.

⁹⁴ Jílek 2009, s. 55.

⁹⁵ Jílek 2009, s. 57.

⁹⁶ Jílek 2009, s. 59.

⁹⁷ Trampota 2006, s. 10.

z části také samotné téma⁹⁸. Jílek většinu těchto faktorů zmiňuje ve své práci jako aspekty nepragmatické⁹⁹, dále také jako objektivní slohotvorné činitele¹⁰⁰.

Vzhledem k zaměření této práce dále rozvádíme pouze charakteristiku komunikátů mluvených v souvislosti s připraveností projevu a jejich kompoziční výstavbou.

2.3.1.1. Komunikáty mluvené

Mluvené komunikáty žurnalistů v rámci televizního zpravodajství jsou dominantně připravené, primárně psané. Dle Jílka¹⁰¹ je zde možnost vysledovat určitou záměrnou stylizaci, projevující se v přepínání kódu. Autor v tomto ohledu zmiňuje např. užívání obecné češtiny nebo slangismů, což lze hodnotit v kontextu naší práce, jako prostředky jazykové expresivity.

Podstatným faktorem je také míra připravenosti, kterou se zabývá například J. V. Bečka¹⁰², ten uvádí šest stupňů připravenosti¹⁰³. Pozorovat tak můžeme promluvy plně připravené, které odpovídají například projevu moderátorů ve studiu za užití tzv. čtecího zařízení. Na druhé straně však lze také zaznamenat prakticky improvizované vstupy redaktorů, nebo nepřipravené dialogické formy v rámci komunikace mezi moderátory apod. Jak Jílek dále uvádí, s připraveností souvisí také řady stylových chyb či nedostatečností.¹⁰⁴ Řadu z nich lze v kontextu výše uvedené taxonomie hodnotit jako expresivní (např. opakování).

Bartošek v rámci mluveného zpravodajství zdůrazňuje potřebu užití jednodušší větné stavby ve srovnání s tiskem. Jako obecný organizující faktor uvádí mluvnost (též hovorovost, vnímatelnost, poslouchatelnost, působivost aj.). Větné celky by měly být kratší. Jednoduché věty převažují nad souvětími a to až v poměru 8:1. Souvětí obsahují obvykle dvě věty o počtu 5-8 slov. Průměrný počet slabik ve slovech je 2,25 slabiky. Častější je využívání sloves

⁹⁸ Bartošek 1997, s. 48.

⁹⁹ Jílek 2009, s. 53.

¹⁰⁰ Jílek 2005, s. 81-89.

¹⁰¹ Jílek 2009, s. 53.

¹⁰² Bečka 1992, s. 27.

¹⁰³ 1. příprava jen v hlavních bodech, projev spatra; 2. podrobnější příprava, občasné nahlížení do přípravy; 3. kombinace postupů – k připraveným tezím mluvčí dodává osobní připomínky apod.; 4. příprava úplného znění – nahlížení za přednesu; 5. čtení připraveného textu, připojování připomínek, modulace síly hlasu, tempa řeči apod.; 6. čtení připraveného textu monotónním způsobem.

¹⁰⁴ Jílek 2009, s. 54.

aktivních než pasivních. Uvozovací věty přecházejí přímé řeči a před přímými citacemi se dává přednost řeči nepřímé.¹⁰⁵

2.3.2. Subjektivní (individuální) faktory

Tyto faktory uvádí J. Bartošek¹⁰⁶, ale také V. Jílek, který pro ně využívá označení subjektivní (individuální) slohotvorné činitele¹⁰⁷ „*Jsou závislé na kvalitách, schopnostech a vlastnostech původce komunikátu...*“¹⁰⁸ Jako příklady lze uvést: vzdělání, intelekt, sociální role, vztah k adresátovi atd.

2.4. Struktura zpravodajské relace

Vzhledem k tomu, že námi sledovaný vzorek představuje vysílání dvou zpravodajských pořadů, zmíníme se zde nyní stručně o jejich struktuře. Události České televize i Televizní noviny TV Nova byly vybrány především s ohledem na jejich sledovanost. Dále byl brán v potaz také charakter obou televizních stanic. Ke komparaci jsme tedy vybrali jak stanici veřejnoprávní, tak komerční.

2.4.1. Události České televize

Na začátku pořadu se objevuje úvodní znělka, těsně po ní následují tři krátké zprávy ve formě fleší. Ty jsou od dalších zpráv odděleny delší znělkou, po které probíhá uvítání diváků. Toto je moderátorem/moderátorkou spojeno také s představením vlastní osoby. Následuje zhruba osm až deset zpravodajských příspěvků o různých formách a rozsahu zpracování. Zhruba v půlce vysílání jsou opět zařazeny dvě až tři fleše, tentokrát s titulkem „Dále uvidíte“. Zařazeno je poté čtyři až pět dalších zpravodajských příspěvků. Asi po půl hodině vysílání odděluje Česká televize jeden z hlavních zpravodajských příspěvků jako „Naše téma“¹⁰⁹. Ten je dále rozváděn z mnoha pohledů, zasazován do kontextu atd. Zvláštní důraz může být věnován praktickým důsledkům pro diváky. Dále bylo ve sledovaném vzorku zpozorováno možné řazení speciálních tematických úseků. Příkladem takovýchto úseků jsou příspěvky zaměřené na volby. Události dále pokračují třemi až čtyřmi příspěvky, po nich může být čas věnován propagaci vlastních pořadů (např. Reportéři ČT). V závěru Událostí se

¹⁰⁵ Bartošek 1997, s. 56.

¹⁰⁶ Bartošek 1997, s. 48 - 49.

¹⁰⁷ Jílek 2005, s. 89 – 90.

¹⁰⁸ Jílek 2005, s. 89.

¹⁰⁹ Ve sledovaném vzorku jde např. o příspěvek týkající se opravy rychlostních silnic (7.10. 2013, čas 29:26-33:28)

obvykle setkáme s pěti až sedmi příspěvky, které se povětšinou týkají zajímavostí z domova i ze světa. Poslední minuty vysílání nabízejí opět formou fleší témata, která budou moci diváci sledovat v dalších zpravodajských relacích. Po rozloučení moderátora s diváky přechází zpravodajská relace plynule k relaci sportovního zpravodajství, kterou však již v naší práci nesledujeme.

Moderátory Událostí jsou ve sledovaném období Marcela Augustová, Jakub Železný, Daniela Písařovicová a Aneta Savarová. Relace divákům nabízí průměrně 21 zpravodajských příspěvků a trvá zhruba 48 minut.

2.4.2. Televizní noviny TV Nova

Začátek relace je oznámen úvodní znělkou, po které jsou představováni moderátoři. Rozdílem v porovnání s předchozí sledovanou relací je představení prostřednictvím třetí osoby, a to pouze ve formě audiální. Prvnímu zpravodajskému příspěvku předchází tři krátké fleše. Po tomto příspěvku může následovat další fleš. Relace dále nabízí zhruba sedm až deset zpráv v nejrůznějších formách a rozsahu provedení. V polovině vysílacího času je opět využita jedna fleš, po které následuje okolo desíti příspěvků. Tyto pak mohou být od příspěvku posledního odděleny upozorněním na informace, které diváci mohou najít na webových stránkách tn.cz. Tyto informace obvykle navazují na témata, která vzbuzují emoce, jsou sledována v širším kontextu nebo delším časovém horizontu.¹¹⁰ Poslední příspěvek poté obvykle informuje o tématu pozitivním či veselém, často jde o reportáže zaměřené na zvířata. V závěru proběhne uvítání moderátora relace sportovního zpravodajství, která následuje po krátkém reklamním bloku, není však již předmětem této práce.

Moderátory televizních novin jsou ve sledovaném období Lucie Borhyová, Reynolds Koranteng, Markéta Fialová, Renáta Czadernová, Petr Suchoň a Emma Smetana. Během jedné relace lze sledovat průměrně 21 zpravodajských příspěvků. Délka jednoho vysílání je zhruba 42 minut.

¹¹⁰ Ve sledovaném vzorku je např. o příspěvek týkající se úmrtí dvou českých turistek v Egyptě (7.10. 2013, čas 40:15-40:22)

3. Praktická část

Jak jsme již zmínili výše, vybraným vzorkem pro realizaci praktické části jsou dvě nejsledovanější české zpravodajské relace, tedy Televizní noviny TV Nova a Události České televize. Jevy jazykové expresivity byly identifikovány ve čtrnácti vysílacích dnech obou stanic. Níže tedy uvedeme nejprve absolutní četnost jednotlivých druhů expresiv a dále také průměrný výskyt expresivních prostředků v jednom zpravodajském příspěvku. Zaokrouhlujeme na čtyři desetinná místa. Na základě našich zjištění dále obě stanice porovnáme a pro jednotlivé sledované jazykové roviny nabídneme dílčí závěry. Vědomi jsme si i nadále faktu, že zjištění napříč sledovanými jazykovými rovinami se mohou logicky překrývat. Příklady takovýchto jevů uvádíme v textu výše. Celkový počet sledovaných zpravodajských příspěvků TV Nova činí 293 příspěvky. V případě České televize jde celkem o 296 příspěvků.

3.1. Expresivita v rovině morfologické

3.1.1. Televizní noviny TV Nova

TABULKA 1 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ MORFOLOGICKÉ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V TELEVIZNÍCH NOVINÁCH TV NOVA

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Expresivita daná příponami	20	0,0683
Expresivita specifických koncovek	5	0,0171
Expresivita hláskového skladu slova	43	0,1468
Expresivita slov hybridních	0	0
Expresivita daná změnou neživotnosti v životnost	0	0
Expresivita vznikající významovou změnou slovesného typu	8	0,0273
Expresivita působená reduplikací	1	0,0034
Expresivita v oblasti kompozice slova	1	0,0034
Expresivita substantivních deminutiv	96	0,3276
Expresivita slovních druhů (vytýkacích částic)	482	1,6451

3.1.2. Události České televize

TABULKA 2 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ MORFOLOGICKÉ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V UDÁLOSTECH ČESKÉ TELEVIZE

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Expresivita daná příponami	7	0,0236
Expresivita specifických koncovek	17	0,0574
Expresivita hláskového skladu slova	5	0,0169
Expresivita slov hybridních	0	0
Expresivita daná změnou neživotnosti v životnost	0	0
Expresivita vznikající významovou změnou slovesného typu	1	0,0034
Expresivita působená reduplikací	0	0
Expresivita v oblasti kompozice slova	0	0
Expresivita substantivních deminutiv	6	0,0203
Expresivita slovních druhů (vytýkacích částic)	410	1,3851

3.1.3. Závěr a komparace

Z analyzovaného materiálu vyplývá, že expresivní jazykové prostředky roviny morfologické nejsou ve zpravodajství TV Nova a České televize užívány ve velkém množství. Srovnáme-li obě sledované televizní stanice, dojdeme k závěru, že televize komerční je v užívání těchto expresivních prostředků poněkud benevolentnější.

Expresivita daná příponami se ve sledovaném vzorku vyskytovala minimálně. Zjištěno bylo pouze 20 případů užití těchto expresivních prostředků u TV Nova a 7 případů u České televize. Také expresivita specifických koncovek byla zaznamenána v malém počtu případů. Upozornit zde lze ale na fakt, že více těchto expresivních prostředků bylo zjištěno v relaci ČT (17:5). S tímto je také spojena určitá neustálenost užívání některých forem koncovek (např. komunisté či komunisti apod.), které můžeme ve zpravodajství veřejnoprávní televize pozorovat. Expresivitu působenou hláskovým skladem slova jsme v případě TV Nova zaznamenali ve 43 případech, u ČT šlo pouze o případů 5. Svou roli zde hraje především řazení speciálních tematických příspěvků TV Nova. Jako příklad lze uvést reportéra Ladislava Hrušku, jehož styl vyjadřování je zřejmě dán snahou o nenucenost (např. kterej místo který apod.) a zařazení zábavních prvků do výpovědi. Expresivita slov hybridních ani expresivita daná změnou neživotnosti v životnost zaznamenána nebyla. Minimálně frekventované se zdá

také užití expresiv vznikajících významovou změnou slovesného typu. Identifikován byl dále pouze jediný případ využití reduplikace i expresivity v oblasti kompozice slova. V případě komerční televize lze sledovat častější užívání substantivních deminutiv, a to v poměru 96:6 ve srovnání s televizí veřejnoprávní. Co se týče expresivity slovních druhů, uvádíme v tabulkách výše pouze počty identifikovaných vytýkacích částic. To lze pozorovat minimálně ve 482 případech u TV Nova, v počtu 410 případů pak u ČT.

3.2. Expresivita v rovině lexikální

3.2.1. Televizní noviny TV Nova

TABULKA 3 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ LEXIKÁLNÍ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V TELEVIZNÍCH NOVINÁCH TV NOVA

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Deminutiva	96	0,3276
Slova familiární	0	0
Hypokoristika	44	0,1502
Slova dětská	0	0
Eufemismy	17	0,0580
Dysfemismy	1	0,0034
Slova hanlivá, zhrubělá a vulgární	4	0,0137
Archaismy	12	0,0410
Historismy	0	0
Neologismy	3	0,0102
Slova inkongruentně užitá	17	0,0580
Slova s omezenou oblastí užívání	93	0,3174
Expresivní determinanty	202	0,6894
Slova označující city, citové stavy a jejich vnější projevy	53	0,1809
Pojmenování nepřímá	183	0,6246
Pojmenování intenzifikační	107	0,3652
Pojmenování frazeologická	51	0,1741

3.2.2. Události České televize

TABULKA 4 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ LEXIKÁLNÍ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V UDÁLOSTECH ČESKÉ TELEVIZE

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Deminutiva	6	0,0203
Slova familiární	0	0
Hypokoristika	0	0
Slova dětská	0	0
Eufemismy	7	0,0236
Dysfemismy	0	0
Slova hanlivá, zhrubělá a vulgární	1	0,0034
Archaismy	2	0,0068
Historismy	0	0
Neologismy	0	0
Slova inkongruentně užitá	2	0,0068
Slova s omezenou oblastí užívání	56	0,1892
Expresivní determinanty	62	0,2095
Slova označující city, citové stavy a jejich vnější projevy	30	0,1014
Pojmenování nepřímá	107	0,3615
Pojmenování intenzifikační	54	0,1824
Pojmenování frazeologická	28	0,0946

3.2.3. Závěr a komparace

Z výsledků analýzy je patrné, že frekvence užití expresivních prostředků roviny lexikální je vyšší, než je tomu u roviny morfologické. Srovnáme-li četnost využití těchto expresivních prostředků v rámci zpravodajských relací obou stanic, můžeme konstatovat, že častěji lze expresiva pozorovat v případě TV Nova.

Na vyšší četnost užitých deminutiv jsme poukázali již v dílčím závěru u roviny morfologické (viz. výše). Dalším významným rozdílem v užívání expresivních jazykových prostředků je četnost identifikovaných pojmenování zařaditelných jako hypokoristika. Konkrétně jde obvykle o užívání těchto forem v případě jmen dětí, která jsou komerční stanicí uváděna v naprosté většině v jiné než své základní formě. Slova familiární byla ve sledovaném vzorku téměř bez zastoupení. Identifikována dále nebyla slova dětská, stejně jako užití historismů. Jen výjimečně se lze setkat s užitím eufemismů, a to v 17 případech u TV Nova a 7 u ČT. Naproti původnímu předpokladu se podařilo identifikovat také dysfemismy (1

v případě TV Nova) a slova, která lze označit jako hanlivá či zhrubělá (4 u TV Nova, 1 u ČT). Vzhledem k požadavkům na srozumitelnost komunikátů se ve zpravodajství setkáváme s minimem užitých neologismů (3 u TV Nova). Tato pojmenování jsou obvykle také dále vysvětlována. Naprosto minimální četnost lze pozorovat v případě zařazení slov inkongruentně užitých. Jako tento typ bylo identifikováno 17 prostředků ve vysílání TV Nova a 2 prostředky ve vysílání ČT. Frekventovanější je v případě obou stanic využití slov s omezenou oblastí užívání (93 u TV Nova, 56 u ČT). Vyšší četnost ovšem souvisí také s širším vymezením této kategorie slov. Jako poměrně časté lze zhodnotit užívání expresivních determinantů (202 u TV Nova, 62 u ČT). V obou relacích byla užitá také slova označující city, citové vztahy a jejich vnější projevy (53 u TV Nova, 30 u ČT). Poměrně často jsou zastoupena pojmenování nepřímá, která oplývají expresivním potenciálem. Identifikováno bylo 183 těchto prostředků v případě TV Nova a 107 v relaci ČT. Téměř dvojnásobek (107 u TV Nova, 54 u ČT) intenzifikačních pojmenování byl dále pozorován v případě komerční televize. Posledním sledovaným jevem byla pojmenování frazeologická, která se také častěji vyskytovala v případě TV Nova (51) než u ČT (28).

3.3. Expresivita v rovině syntaktické

3.3.1. Televizní noviny TV Nova

TABULKA 5 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ SYNTAKTICKÉ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V TELEVIZNÍCH NOVINÁCH TV NOVA

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Věty zvolací	3	0,0102
Věty rozkazovací	42	0,1433
Věty přací	9	0,0307
Věty tázací	59	0,2014
Porušování shody v gramatickém rodě	0	0
Využívání citového genitivu	0	0
Využívání kategorie osoby a čísla v rozporu s číslem a osobou skutečnou	0	0
Využívání časových forem jako prostředku aktualizace	630	2,1502
Nezáměrné citové opakování slov	17	0,0580
Využívání jmenných větných forem	155	0,5290
Využívání jednoduchých, úsečných vět	2	0,0068
Roztržení souvětí	151	0,5154
Subjektivní slovosled	103	0,3515
Zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky	383	1,3072

Osamostatnění částí výpovědi	278	0,9488
Opakování částí výpovědi	20	0,0683
Další prostředky expresivity v rovině syntaktické	7	0,0239

3.3.2. Události České televize

TABULKA 6 - ABSOLUTNÍ POČET IDENTIFIKOVANÝCH EXPRESIV V ROVINĚ SYNTAKTICKÉ A JEJICH PRŮMĚRNÁ ČETNOST NA JEDEN ZPRAVODAJSKÝ PŘÍSPĚVEK V UDÁLOSTECH ČESKÉ TELEVIZE

Sledované prostředky expresivity	Absolutní počet identifikovaných expresiv	Průměrná četnost na jeden zprav. příspěvek
Věty zvolací	0	0
Věty rozkazovací	7	0,0236
Věty přací	0	0
Věty tázací	17	0,0574
Porušování shody v gramatickém rodě	0	0
Využívání citového genitivu	0	0
Využívání kategorie osoby a čísla v rozporu s číslem a osobou skutečnou	0	0
Využívání časových forem jako prostředku aktualizace	833	2,8142
Nezáměrné citové opakování slov	8	0,0270
Využívání jmenných větných forem	371	1,2534
Využívání jednoduchých, úsečných vět	0	0
Roztržení souvětí	187	0,6318
Subjektivní slovosled	113	0,3818
Zdůrazňování částí výpovědi uvnitř jádrové nebo základové složky	373	1,2601
Osamostatnění částí výpovědi	399	1,3480
Opakování částí výpovědi	22	0,0743
Další prostředky expresivity v rovině syntaktické	4	0,0135

3.3.3. Závěr a komparace

Co se týče modální stavby užívaných výpovědí, lze konstatovat, že rozmanitější využívání těchto prostředků můžeme pozorovat v Televizních novinách TV Nova. U této stanice lze identifikovat alespoň příležitostné užití prakticky všech typů citových vět, které vycházejí z dělení předloženého Bečkou (viz. výše). V případě ČT nebyly identifikovány věty zvolací ani práci. Pozorovat lze určitou ustálenost stavby výpovědí produkovaných televizí veřejnoprávní. Souvisí také s menší frekvencí řazení speciálních tematických příspěvků než je tomu v případě TV Nova (např. Potravinový inspektor, Okresní přebor apod.). Tyto příspěvky už svou povahou předurčují využití různých forem apelu na diváky. V analyzovaném vzorku se setkáme například s výzvou k zasílání fotografií, nejrůznějšími formami povzbuzení divácké aktivity apod.

Identifikováno nebylo porušení shody v gramatickém rodě, využití citového genitivu ani využívání kategorie a čísla v rozporu s číslem a osobou skutečnou, a to v případě obou televizních stanic. Toto zjištění je v souladu s Greplovou charakteristikou, který uvádí, že tato označení jsou nejen citově motivovaná, nýbrž nabývají často rázu depreciativního. Jejich užití ve zpravodajské oblasti je tak nežádoucí.

Velmi časté je v případě obou stanic využívání jiných časových forem namísto neutrálního préteria. U TV Nova lze tyto jevy sledovat minimálně v 630 případech, u ČT dokonce v počtu 833 případů. Srovnáme-li ovšem potenciální užití prezentu za účelem dramtizace nebo jiných forem ozvláštňení výpovědi s absolutním počtem jeho využívání v jednotlivých relacích, zjistíme, že tyto hodnoty se podstatně liší. Například v relacích ze dne 24.11. 2013 lze v případě TV Nova identifikovat minimálně 75 případů užití prezentu, kdežto pouze 15 takových případů lze zhodnotit jako potenciálně expresivních, neboť jsou užity za účelem oživení, dramtizace výpovědi. V případě ČT už lze mluvit pouze o 11 případech z 82 identifikovaných.

Dále jsme identifikovali případy nezáměrného citového opakování slov (17 u TV Nova, 8 u ČT). Poměrně nízká frekvence těchto jevů je dána především tím, že naprostá většina příspěvků ve sledovaném materiálu je tvořena promluvami připravenými. K chybám dochází především při využití živých vstupů, což odpovídá Bartoškovu tvrzení, který uvádí, že tyto vstupy jsou mnohdy až povahy improvizované (viz. výše).

V případě větných jmenných forem byla podstatně vyšší četnost jejich využívání pozorována na straně ČT, a to minimálně ve 371 případech, kdežto u TV Nova šlo minimálně o 155 případů. Svoji roli zde hraje ustálenost koncepce příspěvků v případě veřejnoprávní stanice. Typickými jsou v této formě především začátky jednotlivých zpráv. Toto zjištění je v souladu s Bartoškovým tvrzením ohledně požadavků na srozumitelnost, působivost a poslouchatelnost v rámci televizního zpravodajství (viz výše). Dále také odpovídá požadavkům na užití kratších vět, což ovšem souvisí i s užitím roztržených souvětí. Těch bylo identifikováno minimálně 151 u TV Nova a 187 u ČT. Využity naproti tomu nebývají věty úsečné.

U ČT bylo zaznamenáno 113 případů využití subjektivního slovosledu, na straně TV Nova 103. Četná jsou nejrůznější zdůrazňování částí výpovědí. Tyto lze pozorovat u obou stanic s podobnou četností (383 u TV Nova, 373 u ČT). Obě stanice ve svém zpravodajství využívají také osamostatnění některých částí výpovědi (399 u ČT, 278 u TV Nova) a konečně také jejich opakování (22 u ČT, 20 u TV Nova). Veškeré tyto prostředky souvisí především s výše předloženými požadavky na mluvené zpravodajství, jak je uvádí Bartošek. Další prostředky expresivity z roviny syntaktické se ve sledovaných relacích vyskytly v naprostém minimu, jejich výskyt byl navíc důsledkem chyb ve výpovědích.

Závěr

Prvním a stěžejním cílem této práce bylo vytvoření taxonomie jazykových prostředků expresivity v morfológické, lexikální a syntaktické rovině. Základním faktorem naplnění tohoto cíle byla důkladná rešerše a následná kompilace poznatků o expresivitě z odborné lingvistické literatury. Jelikož se přístupy k tématu jazykové expresivity značně liší, bylo třeba nejprve tento pojem vymezit a zvolit tak základní kritéria pro to, abychom prvky jednotlivých jazykových rovin vůbec mohli nazvat expresivními. Postupně jsme poté stanovili vytyčenou taxonomii expresivních prostředků v jednotlivých rovinách jazyka. K příkladům jevů uvedených v odborné literatuře jsme, bylo-li to možné, dodali také příklady získané excerpcí z analyzovaného vzorku. První cíl práce byl tedy stanovením zmíněné taxonomie naplněn. Lze ovšem zároveň dodat, že uvedený systém nelze pokládat za konečný. Jednak je třeba zohlednit dynamický vývoj českého jazyka a určitý stupeň subjektivity, či subjektivní úzus, který zmiňuje také Haller (viz. výše) a který při rozlišení expresivních prostředků jednoznačně působí na rozhodování badatele. Připouštíme také, že ani jako synchronní nelze tento systém pokládat za vyčerpávající, neboť stanovíme-li prakticky libovolně rozsáhlou taxonomii, vždy poté s odstupem nalezneme byť jedinou možnost rozšíření o další potenciální prostředek jazykové expresivity.

Druhým cílem této práce byla aplikace výše zmíněného taxonomického systému jako analytického rámce na vzorek čtrnáctidenního vysílání hlavních zpravodajských relací dvou nejsledovanějších českých stanic. Sledovány tedy byly Televizní noviny TV Nova a Události České televize. Potenciální prostředky jazykové expresivity byly v tomto případě identifikovány ve všech jazykových rovinách. Výsledná data byla pro přehlednost uvedena v tabulkách. Následně posloužila jako prostředek komparace užívání prostředků jazykové expresivity ve zpravodajských relacích obou sledovaných televizních stanic. Lze konstatovat, že s jejich častějším užitím se v rámci roviny morfológické a lexikální setkáme v případě zpravodajské relace TV Nova. Frekventovaným prostředkem jazykové expresivity bylo v těchto rovinách zejména užití (substantivních) deminutiv. Zmínit bychom měli také kategorii odpovídající označení hypokoristika, kde byl rozdíl v užívání značný. Zatímco v případě televize komerční lze sledovat běžné využívání těchto domácích obměn jmen, u ČT jsme se s ním ve sledovaném vzorku nesetkali. Poměrně hojně byly poté ve vysílání obou stanic identifikovány expresivní prostředky označené jako expresivní determinanty, slova označující city a projevy citových stavů, pojmenování nepřímá, intenzifikační a frazeologická.

Ve všech těchto případech lze pozorovat častější výskyt ve zpravodajství TV Nova. Prostředky z roviny syntaktické byly v případě obou televizních stanic využívány často. Mírně frekventovanější užití lze pozorovat v případě České televize. Je ovšem nutno poznamenat, že tyto potenciální prostředky jazykové expresivity souvisí se specifickými požadavky na charakter mluveného zpravodajství, jak je zmiňuje Bartošek (viz. výše). Identifikací jazykových prostředků expresivity a provedením následné komparace obou televizních stanic byl tedy naplněn i druhý cíl práce.

Seznam použitých zkratk

ČT - Česká televize

SSČ – Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost

Seznam použité literatury

- BARTOŠEK, J. *Úvod do studia žurnalistiky : studijní texty pro distanční studium*. 2. přeprac. vyd. Olomouc, 2001. ISBN 8024402351.
- BARTOŠEK, J. *Žurnalistika : úvod do studia*. 1. vyd. Olomouc, 1997.
- BARTOŠEK, J. *Základy žurnalistiky*. 1. vyd. Zlín, 2002. ISBN 80-731-8059-6.
- BEČKA, J. V. *Česká stylistika*. Praha, 1992. ISBN 80-200-0020-8.
- BEČKA, J. V. *Vybrané kapitoly z české stylistiky*. 1. vyd. Praha, 1966.
- ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná stylistika*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.
- ČECHOVÁ, M. *Současná česká stylistika*. 1. vyd. Praha, 2003. ISBN 80-866-4200-3.
- ČERMÁK, F. *Lexikon a sémantika*. 1. vyd. Praha 2010. ISBN 978-80-7422-020-3.
- ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2: výrazy neslovesné*. Praha, 2009. ISBN 9788073352172
- ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3: výrazy slovesné*. 2. vyd. Praha, 2009. ISBN 9788073352189
- ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4: výrazy větné*. Praha, 2009. ISBN 9788073352196
- ČERVENÁ, V. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 1. vyd., opr. a dopl. Praha, 1998. ISBN 80-200-0493-9.
- CHLOUPEK, J. *Stylistika češtiny*. Praha, 1991. ISBN 80-04-23302-3.
- FILIPEC, J. a ČERMÁK, J. *Česká lexikologie*. Praha, 1985. ISBN 21-011-86.
- FINDRA, J. *Štylistika slovenčiny*. Martin, 2004. ISBN 80-806-3142-5.
- GREPL, M. *Emociálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*. 1. Vyd. Brno, 1967.
- GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, 2003. ISBN 8071061344.
- HAUSER, P. *Nauka o slovní zásobě*. 1. vyd. Praha, 1980. ISBN 14-475-80.
- JÍLEK, V. *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty*. Olomouc, 2005. ISBN 80-244-1246-2.
- JÍLEK, V. *Žurnalistické texty jako výsledek působení jazykových a mimojazykových vlivů*. Olomouc, 2009. ISBN 978-80-244-2218-3
- JIRÁK, J. a KÖPPLOVÁ, B. *Média a společnost*. 1. vyd. Praha, 2003. ISBN 8071786977.

KRČMOVÁ, M. a kol. *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*. Praha, 2010. ISBN 978-80-7422-001-2.

LOTKO, E. *Kapitoly ze současné rétoriky*. 3. vyd. Olomouc, 2009. ISBN 9788024423098.

MIKULOVÁ, M. *Významové reprezentace elipsy*. 1. vyd. Praha, 2011. ISBN 978-80-904175-9-5.

MISTRÍK, J. *Štylistika*. 1. vyd. Bratislava, 1985. ISBN 67-216-85.

TRAMPOTA, T. *Zpravodajství*. Vyd. 1. Praha, 2006. ISBN 8073670968.

VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha, 1984.

ZIMA, J. *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha, 1961. ISBN

Internetové zdroje

DANEŠ, F. *O jednom typu elipsy*. Naše řeč [online]. 1973, roč. 56, č. 2.
Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5681>

HALLER, J. *Koncovky -i, -ové, -é v nom. pl.* Naše řeč [online]. 1943, roč. 27, č. 4.
Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3753>

ŠMILAUER, V. *Substantiva tvořená příponou -ina*. Naše řeč [online]. 1938, roč. 22, č. 4.
Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3321>

VOLKOVÁ, B. *K emotivní sémantice a sémiotice*. Slovo a slovesnost [online]. 1992, roč. 53, č. 1. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3443>

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině morfologické a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Televizních novinách TV Nova **46**

Tabulka 2 - Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině morfologické a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Událostech České televize **47**

Tabulka 3 - Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině lexikální a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Televizních novinách TV Nova **48**

Tabulka 4 - Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině lexikální a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Událostech České televize **49**

Tabulka 5 - Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině syntaktické a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Televizních novinách TV Nova **50-51**

Tabulka 6 - Absolutní počet identifikovaných expresiv v rovině syntaktické a jejich průměrná četnost na jeden zpravodajský příspěvek v Událostech České televize **51**